

Landbohistorisk Tidsskrift

2021-22

Landbohistorisk Tidsskrift

Landbohistorisk Tidsskrift

2021-22

Udgivet af Landbohistorisk Selskab

Landbohistorisk Tidsskrift udgives af Landbohistorisk Selskab.

Redaktion:

- Lektor, Ph.D. Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet, jggj@hum.ku.dk
- Museumsinspektør, Ph.D. Peder Dam, Odense Bys Museer, pda@odense.dk
- Enhedschef, Ph.D. Morten Stenak, Slots- og Kulturstyrelsen, most@slks.dk
- Museumsinspektør, cand.mag. Peter Bavnshøj, Det Grønne Museum, pb@dgmuseum.dk
- Mag.art. Gudrun Gormsen, Tjørnevej 46, 7500 Holstebro, gudrun.gormsen@hotmail.com

Bidrag til tidsskriftet sendes til
Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen, jggj@hum.ku.dk

ISSN 1604-4878
2022

Udgives med støtte fra
Landbrugets Kulturfond

Produktion:
Specialtrykkeriet Arco

Forsideillustration:
Pelsskind præsenteres, og kvaliteten vurderes. Foto: Dansk Pelsdyravlerforening.

Indhold

Forord	7
<i>Flemming Glatter Sørensen</i>	
“de var alle sammen øde den tid jeg købte dem” Aspekter af senmiddelalderlige godskompleksers samling, struktur, forvaltning og hoveri med eksempler fra slægterne Thotts og Trolles hovedgårde.....	9
<i>Per Grau Møller</i>	
Det fynske ryttergods og kulturlandskabet	51
<i>Holger Grumme Nielsen</i>	
Jagten i københavnerplantagerne	115
<i>Svend Aage Andersen</i>	
Livet på et boelsmandssted i Kærsholm i 1950'erne – Erindringer fra min barndom i Nordøsthimmerland	144
<i>Henning Otte Hansen</i>	
Minkavlens historie i Danmark 1930-2021	208

“de var alle sammen øde den tid jeg købte dem”

Aspekter af senmiddelalderlige godskomplekseres samling, struktur, forvaltning og hoveri med eksempler fra slægterne Thotts og Trolles hovedgårde

Artiklens emne er en undersøgelse af Axelsønnernes danske hovedgårde med tilliggende gods på Sjælland og i Halland, Skåne og Blekinge. Slægten Trolle arvede dele af dette gods. I artiklen inddrages hidtil ikke anvendt kildemateriale fra hovedgårdene Lillö, Hörby og Knabstrup, som kan bidrage til den eksisterende forskning om arrondering, godssamling og hoveri. Godskompleksernes geografiske opbygning og ejernes godserhvervelser undersøges med henblik på besvarelse af spørgsmålet om en godssamling omkring hovedgårdene forekom, og om hensigten var en styrkelse af hovedgårdsdriften. Hoveriets omfang og geografiske fordeling analyseres for at afgøre dets betydning for hovedgårdenes drift. Det vurderes endvidere, hvilke intentioner ejerne kan have haft med deres godspolitiske handlinger.

Axelsønnerne – en præsentation

Axelsønnerne tilhørte den skånske slægt Thott, mere præcist Härlövgrenen, der med sikkerhed kan føres tilbage til midten af 1300-tallet. Deres far Axel Pedersen var gift to gange, så de ni brødre omtales undertiden som de ældre og de yngre Axelsønner.

Brødrene dannede en kollektiv magtgruppe, der i 1400-tallets sidste halvdel havde afgørende indflydelse på den politiske udvikling i Kalmarunionen og Østersøområdet. Axelsønnernes økonomiske, militære og politiske magt hvilede på flere elementer, hvor det primære var deres jordegods og lensbesiddelser i Danmark og Sverige (inkl. Finland). Andre elementer var handelsvirksomhed i Østersøområdet med produkter fra gods og len tillige med investeringer i skibsparter og varepartier i samarbejde med deres netværk i østersøbyerne. Endvidere havde brødrene uvisse, men undertiden betydelige indtægter fra sørøveri og strandinger i lensområderne. Axelsønnernes økonomi var således mangesidig og bestod af indbyrdes forbundne elementer.

Baggrunden for at opretholde deres magtposition var et stærkt kollektivt sammenhold. Da nærværende artikel er fokuseret på jordegodset, gives der i

Axel Pedersen

~ (1) med Katarina Axelsdatter (Krogno)

Børn:

Peder Axelsen (død 1462)
Oluf Axelsen (død 1464) Vallø, Skullerup
Åge Axelsen (død 1477) Hjuleberg
Kjeld Axelsen (død 1454)

~ 2) med Ingeborg Ivarsdatter (Ivar Nilssons ätt)

Børn:

Erik Axelsen (død 1481)
Ivar Axelsen (død 1487) Härlöv-Lillö, Hörby, Knabstrup
Anders Axelsen (var død 1465)
Filip Axelsen (død 1464) Ordrup
Laurens Axelsen (død 1483) Näsbygård

Figur 1. Axelsønnerne og deres danske hovedgårde. Til højre Ivar Axelsens og Thottslægtens våbenskjold med røde og gule felter. Dateret til 1480'erne. Akvarel af Søren Abildgaard 1753. Nationalmuseets Antikvarisk-Topografiske Arkiv.

det følgende eksempler på den praktiske udførelse af Axelsønnernes godspolitik.

Sandsynligvis var den fælles godspolitik påbegyndt af faderen Axel Pedersen. Formålet var at bevare slægtens jordegods samlet inden for brødrekredsen og undgå en skadelig opsplitting og stridigheder. Det resulterede i indbyrdes fordeling og overdragelse af arverettigheder. Halvdelen af Vallø, som faderen fik som pantegods i 1419, gik i fædrearv til Oluf. I 1457 skødte Oluf, Ivar og Erik deres ejendom i Ordrupgård til Filip. Kjeld havde før sin død i 1454 været ejer af Ordrup. Faderen overdrog i 1421 de ældre Axelsønner – Peder, Oluf, Åge og Kjeld – sine rettigheder i deres mødrene arvegods. Åges mødrearv var Hjuleberg med gods i Halland, og i 1440 afgav Oluf sine rettigheder i Hjuleberg og alt tilliggende gods i Halland. I 1454 gav Kjeld Åge brev på sit mødrene gods. Ved skiftet i 1447 efter faderens død fik Ivar overdraget Lillö i Skåne og Hörby i Blekinge, selv om han ikke var den ældste søn. Eriks, Laurens' og Ivars andele i deres mødrene arvegods i Småland var for den enkelte arving opdelt og samlet på bestemte herreder.

Resultatet af den førte politik var, at et familiemedlem ikke alene rådede over sin egen del af det fælles gods, men også over de andres arvelodder. På Sjælland var det Oluf med Vallø samt Kjeld og Filip med Ordrup, i Halland var familiegodset overladt til Åge, og i Skåne var slægtens gamle arvegods Härlöv-Lillö under Ivar. Samarbejde og enighed var absolut nødvendigt for at holde sammen på og forvalte danske og svenske godsbesiddelser, der omfattede 38 hovedgårde og en samlet godsmængde på minimum 2.500 godsenheder.¹

Godssystemet i middelalderen

Fra 1100-tallet og frem til begyndelsen af 1300-tallet var landbruget hovedsageligt organiseret i en form for stordrift, der påvirkede landsbyernes struktur, da godsejerne ejede alle eller store dele af en landsbys gårde.² Godssystemet bestod nemlig af komplekser af storgårde, hvor en forvalter, kaldet *bryden*, var indsat til at styre gårdens drift. De førende slægter med meget jordegods ejede flere af disse hovedgårde. Arbejdskraften til gårdens drift blev leveret af *gård-sæder*, der havde mindre jordlodder på hovedgårdens grund og dertil betalte en mindre afgift. Yderligere fandtes i landsbyen *landboer*, fæstere, der lejede deres jord og betalte landgilde. Stordriften var for godsejeren en effektiv driftsform, da han både fik arbejdskraft og indtægter fra fæsterne og især fra bryden, der sad på den største gård.

Overgangen fra et stordriftssystem til et system med fæstegårde tog fart i anden halvdel af 1300-tallet, sandsynligvis påvirket af nedgangen i befolkningstallet forårsaget af pestepidemierne, der resulterede i mange øde og forladte gårde og mangel på arbejdskraft. Godsejerne blev følgelig tvunget til at sænke afgifterne på fæstegodset for at få gårdene besat. Det var nu blevet fordelagtigt, at deres jordegods blev lejet ud som fæstegårde, dvs. den, der fæstede gården, fik brugsret mod betaling af afgifter til jordejeren og ved at yde pligtigt hoveri.

I perioden 1375-1440 ændrede godstrukturen sig således afgørende. Ændringerne betød, at godserne voksede i størrelse, og at omfanget af strøgods, dvs. fæstegårde, der ikke lå samlet, men var spredt over større områder, voksede. Med udbredelsen af fæstegårde var det ikke mere nødvendigt af hensyn til arbejdskraften at eje alle gårde i en by som i storgårdenes tid, så godsejernes handel med jordegods kunne nu omfatte gårde beliggende i forskellige byer.

1 Sørensen 2020, s. 84-85, 96-98, 104, 124-125, 157 og på data-cd, kort 22 Småland.

2 For afsnittet, se Ulsig 1968, s. 117, 135, 203, 213-214 og 306-307; Christensen 1977, s. 305-306 og 416-418; Hørby 1980, s. 77-80 og 98-99; Det danske godssystem, s. 8 og 10-11; Jensen 2001, s. 453-458; Jensen 1994, s. 123-124 og 128; Rasmussen 2002, s. 24-26.

Opsplitning af gods var også en følge af, at der ved arveskifter tilstræbtes lige godt beliggende gods til arvingerne, hvilket splittede et samlet arvegods op.

Perioden efter 1440 og ind i 1500-tallet var efter Erik Ulsigs mening præget af godssamleren.³ Ulsig undersøgte opbygningen af en række adelsgodser i denne periode og fandt frem til en bestyrket antagelse om, at de store godsejere tilstræbte godskoncentration for at forbedre godsernes arrondering, dvs. samling af fæstegods omkring hovedgården, f.eks. gennem mageskifte og køb.

Godssystemets karakteristiske struktur ved middelalderens slutning var en følge af, at de store godsejere tilhørende rigsrådsadelen besad gods beliggende spredt på mange sogne og herreder i både Danmark og Sverige. For at effektivisere forvaltningen af det spredte fæstegods havde godsejerne flere hovedgårde bestyret af fogeder. En hovedgård med tilknyttede fæstegårde dannede et godskompleks. Hovedgårdens funktion var at inddrive fæstebøndernes landgilde og andre afgifter. Til de store hovedgårde kunne høre en avlsgård eller ladegård, hvis godsejeren drev hovedgårdens marker for egen regning. Omkring hovedgårdene var der som regel en kerne af gårde, hvorfra den hove-ripligtige arbejdskraft kunne indkaldes til hovedgårdens drift ved korn- og hø-høst, kørsel og andet arbejde.

Det skal bemærkes, at når der i artiklen omtales fæstegodssystem, godskomplekser, strøgods, arrondering, m.m., så er det udelukkende termer anvendt i forskningssammenhæng. Det er ikke sproglige formuleringer, der eksisterede i datiden; betegnelsen 'hovedgårde' anvendes dog i kilderne.

I den landbrugshistoriske forskning er der således enighed om, at godssystemet i middelalderens slutning var et fæstegodssystem, hvor godsejeren var rentenyder, dvs. at den vigtigste indkomst var fæsternes landgilde og andre afgifter og ikke driften af selve hovedgården.

Godssystemet i middelalderens slutning

Godssystemets basisenhed var de mere eller mindre spredt beliggende fæstegårde, der blev forvaltet fra hovedgårde. Den enkelte godsejer kunne besidde flere hovedgårde, der hver for sig med fæstegårde udgjorde et godskompleks. Den vigtigste hovedgård var ejerens sædegård, dvs. den gård han og familien beboede, og som han skrev sig til i dokumenterne.

Godssystemet var således delt i hovedgårde og fæstegårde, og alt efter om hovedgårdene eller fæstegårdene var det bærende element i økonomien, er der tale om et hovedgårdssystem over for et fæstegodssystem. I eksemplarisk form skulle godsejerens økonomiske grundlag under et fæstegårdssystem udelukkende bestå af renterne fra bøndergårdene, og under et hovedgårdssystem

3 Ulsig 1968, s. 213-250.

ville hans økonomi være baseret på et overskud fra gårdens egen produktion på markerne, husdyrproduktionen og evt. indtægt fra mølledrift. Desuden ville driften i høj grad være afhængig af en udbredt anvendelse af bøndernes arbejdskraft.

I virkelighedens verden var det svært at finde godser, der fuldt ud kunne placeres i det ene eller det andet system. De enkelte godskomplekser kunne også være meget forskellige med hensyn til geografisk struktur, herunder graden af arrondering og hoveriets størrelse.

‘Strøgods’ med fæstegårde, der ikke lå samlet, men var spredt over større områder, var et karakteristisk træk ved senmiddelalderens godser. Ved arveskifter tilstræbtes lige godt beliggende gods til arvingerne, når lodderne blev fordelt. I praksis var det dog vanskeligt at gennemføre det ideelle skifte, så ofte blev hidtil samlede godser splittet ad ved arv. En anden årsag var, at arvegods alene ikke var tilstrækkeligt, når godsmassen skulle forøges. Gårde blev ind imellem opkøbt eller tilskiftet stykvis og kunne da være spredt ud over landskaberne uden sammenhæng med hovedgårdene. Godskomplekserne voksede i størrelse, og strukturen bestod i en masse fæstegårde med landgilde til hovedgården.

Årene 1440-1513 var kendetegnet af ‘godssamleren’. Kampen om at erhverve gods foregik inden for adelen. Almindeligvis skete fordelingen mellem slægterne indbyrdes, hvor der også kunne forekomme eksempler på brug af alle midler for at skaffe det eftertragtede gods.⁴ Efter undersøgelsen af en række adelsgodser fandt Erik Ulsig frem til en bestyrket antagelse om en højadelig godskoncentration.⁵

Om et senmiddelalderligt godssystem kan betegnes som hovedgårds- eller fæstegodssystem er således afhængigt af flere faktorer: hvor store var hovedgårdene, hvordan var den geografiske struktur, og hvor omfangsrigt var hoveriet? Hovedgårdenes størrelse er ikke behandlet i denne artikel.

Axelsønnernes godskomplekser i Skåne, Blekinge, Halland og på Sjælland

Formålet med de efterfølgende afsnit om Axelsønnernes godskomplekser er at undersøge Ivars Lillö-Araslöv, Hörby, Knabstrup og Olufs Vallø samt Åges hallandske gods for at afklare de nærmere forhold med hensyn til godssamling og arrondering. Der foretages sammenligninger med andre godskomplekser. Væsentlige spørgsmål til kildematerialet vil være:

4 Ulsig 1968, s. 213-214.

5 Ulsig 1968, s. 293-302 og 326.

Figur 2. Kort med hovedgårde, klostre, lensborge, byer og herreder nævnt i artiklen. Kortet er udfærdiget af Mons René Andersen.

- Var Axelsønnernes godskomplekser typiske eksempler på det eksisterende fæstegodssystem?
- Hvilke motiver lå til grund for godsamlingen og arronderingen?
- Var godssamlingen blot et spørgsmål om at akkumulere godsmængden, eller kan andre motiver påvises?

Hovedgårdene Lillö-Araslöv og Hörby ca. 1530

De tre hovedgårde Lillögård med Araslöv, Hörby og Knabstrup bestod ca. 1530 af gods, som slægten Trolle arvede gennem Ivar Axelsens datter Beates ægteskab med Arvid Trolle, der døde 1505. Et mindre antal gårde i Göinge Herred stammede fra Arvid Trolles anden hustru Birgitta Turesdotter (Bielke).⁶

Lillö-Araslöv og Hörby med gods i Skåne og Blekinge var Axelsønnernes fælles arvegods. Araslöv var kommet til Beate gennem hendes ægteskab med Truid Pedersen (Galen). At udskille Araslövs tilliggende fra det øvrige Lillögods har ikke været muligt, da den i jordebogen regnes som en del af Lillökompleset. Knabstrup på Sjælland havde Ivar Axelsen fået gennem sit ægteskab med Beates mor Margrete Laxmand, og han kaldte sig i 1444 til Knabstrup. Efter Ivars død i oktober 1487 overtog Beate slægtens godser. Hun døde imidlertid samme år i december, hvorefter hendes arvegods på mindst 495 godsenheder gik over til Trolleslægten.⁷

Ivars arvegods omfattede desuden Fjälkestad med gods i Villands Herred. Fjälkestad er ikke optaget i jordebogen, da Arvid Trolle i 1495 solgte godset til Oluf Stigsen (Krognos) i Bollerup. Hovedgårdens tilliggende bestod af 21 gårde og en mølle i Fjälkestads Sogn, hvoraf elleve gårde lå i Fjälkestad by og syv gårde i Råby i ca. 1½ km afstand, altså et mindre og godt samlet gods. Oluf Stigsen, der tillige var ejer af Krapperup i Luggude Herred og Karsholm i Villands Herred, havde længe været interesseret i at erhverve Fjälkestad som led i sine arronderingsbestræbelser omkring Karsholm.⁸ Hovedgården synes i 1495 beboet af tre bønder, hvoraf en ydede 4 pund korn i landgilde og de to andre hver 1 pund.⁹ Opdelingen må ses i lyset af Fjälkestadgodsets beliggenhed kun ca. 9 km fra Lillö. Som Araslöv havde Fjälkestad mistet sin funktion som selvstændigt forvaltet godskompleks. Nu var kun godsrenterne interes-

6 Beate Ivarsdatters jordebog er kilden til Lillö, Araslöv, Hörby og Knabstrup med tilliggende samt Birgitta Turesdotters gods.

7 En godsenhed kan være en fæstegård, en mølle, en jord, et hus m.v. Da antallet af møller, huse og jorder m.v. kun udgjorde en meget lille del af godsernes tilliggende, forekommer betegnelsen "gård" også synonymt med "godsenhed" i artiklen.

8 Ulsig 1968, s. 248-249.

9 Sørensen 2020, s. 127 og data-cd, kapitel 12, tabel 12.31.

sante. Lignende forhold ses i Eline Gøyes jordebog, hvor et par hovedgårde er udstykket til bønderne.¹⁰

Härlöv, senere kaldet Lillö, var stamsted for slægten Thott. Den første, der skrev sig til Härlöv, var Axel Ågesen, nævnt 1343-1356. Härlöv gik i arv til sønnen Peder Axelsen, død 1375/1376, og senest 1410 overtog Axel Pedersen gården. Først med Axel Pedersen får vi lidt kendskab til udvidelser af Lillös tilliggende. Hans godsinteresser var fortrinsvis rettet mod anskaffelser i Gårds naboherreder Villand og Göinge, hvor der 1403-1412 kan registreres opkøb af 23½ gårde, men derefter kun et enkelt køb i 1431. Derudover købtes tolv gårde i herrederne Luggude og Rönneberg ved Helsingborg samt i Frosta og Färs herreder. I Listers Herred købtes i 1420 en enkelt gård. Det meste af dette købegods findes i Beate Ivarsdatters jordebog. Axel Pedersen styrkede sine godsinteresser ved Hörby, da han i 1410 fik Elleholms bispelen i pant for et lån til ærkebispens i Lund på 1.000 mark sølv. Pantet blev først indløst i 1424. Godset under Elleholm kendes fra en jordebog fra begyndelsen af 1600-tallet. Her omfattede det 150 gårde, hvoraf de fleste fandtes i sogne, hvor der også lå Hörbygods.¹¹ Axel Pedersen fremstår ikke som nogen stor godssamler, men i begyndelsen af 1400-tallet alligevel med aktiviteter, der kunne forbedre Lillös tilliggende og udvide hans godsinteresser på Lister og i Blekinge.

Efter faderens død i 1446/1447 overtog Ivar Axelsen Lillö og Hörby, selv om han ikke var den ældste søn. Det var et led i Axelsønnernes fælles godspolitik, hvor målet var at holde sammen på deres gods gennem en indbyrdes fordeling. Under Ivar er kun få erhvervelser i Skåne registreret. Derimod lejede Ivar tolv gårde af Lund Domkirke, hvor de seks lå i Villands Herred. Desuden ejede Ivar dele i Skabersjö Hovedgård i Bara Herred. I 1460 ønskede han at købe yderligere en del, men prisen var efter Ivars mening for høj. Andre metoder var mere tvivlsomme, f.eks. fik han forvaltningsret over Ellinge Hovedgård i Harjagers Herred med gods bl.a. i Skåne og Blekinge. Godset skulle forvaltes af Ivar, indtil arvingen til godset, Niels Klausen (Bielke), blev myndig.¹² Ivar havde forpligtet sig til at betale 200 rhinske gylden årligt for godset. Fra 1458 frem til 1467 betalte han dog kun beløbet en enkelt gang, og efter Ivars død i 1487 krævede Niels Klausen Ivars gæld betalt og henvendte sig til både Arvid Trolle og Ivars enke Magdalena Karlsdotter derom.¹³

10 Hybel 2003, s. 288.

11 For Elleholm, se Ingesman 1990, s. 20, 173 og 188; og Milton 1994, s. 93-94, hvor godset er fordelt på sogne.

12 Ivar var fætter til Niels Klausens far.

13 Sørensen 2020, s. 79-81, 124, 127 og 129-130, og data-cd, kapitel 11, tabel 11.1, kapitel 12, tabel 12.30.

Heller ikke fra Arvid Trolles side kan en større aktivitet omkring Lillögodset spores, bortset fra en handel med Poul Laxmand, hvor Arvid fik syv gårde fordelt med en i Gärds Herred, tre i Villands Herred og tre i Färs Herred.¹⁴

Meget tyder på, at Lillögodset stort set er slutproduktet af en godssamling, der begyndte tilbage i midten af 1300-tallet og fortsatte i 1400-tallet. Härlöv-Lillö var Thottslægtens gamle og vitale arvegods, der definerede slægtens prestige og tilhørsforholdet for det enkelte medlem af slægten.

Ivar Axelsens ringe interesse i yderligere at arrondere gods nær hovedgården kan have flere årsager. Godset havde allerede nået en acceptabel arrondering i forhold til godssystemet, og det var ikke umiddelbart muligt at erhverve flere af de nærliggende fæstegårde. Således ville Ivar leje Åsum len i Gärds Herred for 4 lødige mark, som han mente at have ret til, da lenet i sin tid var kommet af Ivars 'oldelev' under dette vilkår til domkirken i Lund.¹⁵ Ærkebisp Tue måtte selv 1450 sammen med tolv vidner på Åsum Kirkegård sværge på, at dette ikke var tilfældet. Hvis Ivar havde kunnet opnå den ønskede lejeaftale, havde han fået rådighed over gods i Åsum i Lillös nærhed.¹⁶

Ivar Axelsen var lensherre på Gotland 1465-1487 efter brødrene Oluf og Filip og residerede på Visborg. Han havde tillige godsinteresser i Sverige, både arvegods og efter 1466 den store godsmasse, som ægteskabet med Magdalena Karlsdotter, datter af kong Karl Knutsson, førte med sig. Bruddet i 1467 med Christian I og konfiskation af Ivars danske gods begrænsede for en årrække enhver indflydelse på godsadministrationen i Skåne og på Sjælland. Oven i købet lod kongen Lillö borg rive ned.¹⁷

Med Araslöv Hovedgård og Birgitta Turesdotters gods omfattede Lillögård i Beate Ivarsdatters jordebog fra omkring 1530 374 godsenheder bestående af 369½ gårde, 6½ møller og 8 andre enheder. Dertil kom Hörbygård med 87 godsenheder. Med 461 enheder hørte Arvid Trolles Lillö i kombination med Hörby til de store godser i Danmark.¹⁸ Knabstrupgodset på Sjælland omfattede yderligere 62 godsenheder.¹⁹

14 Beate Ivardatters jordebog, s. 2, 19, 20 og 25.

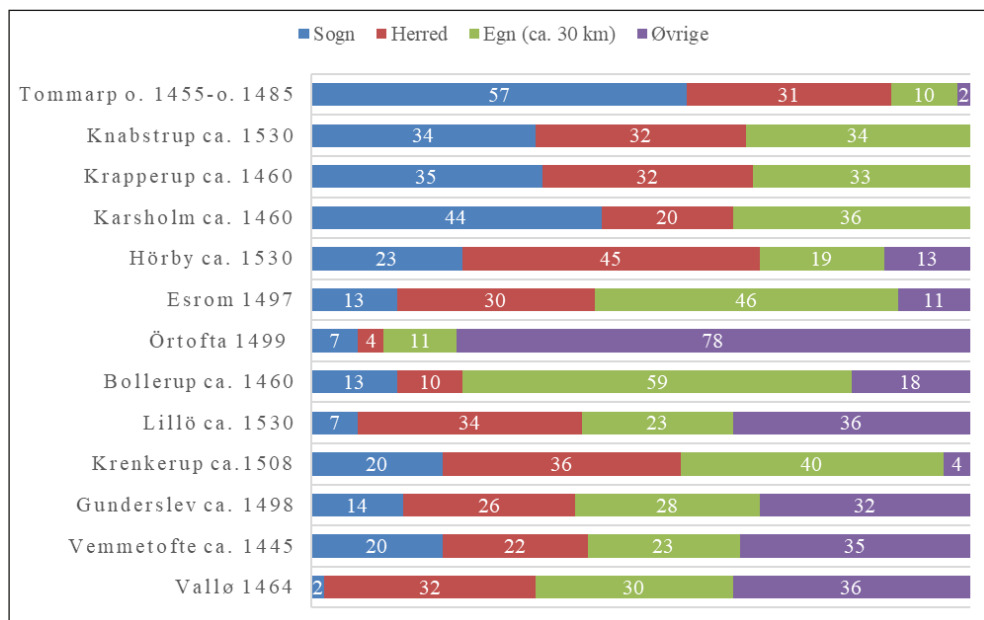
15 Oldelev eller oldeleve (aldeleve) var nedarvet gods, der havde været slægtens ejendom langt tilbage i tiden. Se Gammeldansk Ordbog: https://gammeldanskseddelsamling.dk/forside/ord?search_both=aldeleve og Kalkars ordbog: <https://kalkarsordbog.dk/ordbog?query=oldeleve>.

16 Sørensen 2020, s. 129-130.

17 Sørensen 2020, s. 130-138, 141 og 441-442.

18 Se opstillingen hos Ulsig 1968, s. 290-291.

19 Sørensen 2020, data-cd, tabel 12.29A.

Figur 3. Den geografiske struktur for Knabstrup, Hörby, Lillö med Araslöv og Vallø sammenlignet med andre adel- og klostergodser på Sjælland og i Skåne. Figuren viser den procentvise fordeling af gårdene alt efter, om de ligger i samme sogn, herred, egn eller landskab som hovedgården, de hører til.

Den geografiske struktur for Lillögård med Araslöv og Hörbygård samt for Knabstrup er sammenlignet med andre godskomplekser i figur 3.²⁰ Den i figuren anvendte metode for den geografiske opdeling i forhold til hovedgården er Erik Ulsigs. Han skelner mellem gods lokaliseret i 1) sognet, hvor hovedgården ligger, 2) i resten af hovedgårdsherredet, 3) gods uden for herredet, men inden for ca. 30 km, og 4) gods uden for 30 km.²¹

20 Sørensen 2020, s. 122-123, 128 og 161-162; Ulsig 1968, s. 308 ff.; Esrom Klosters brevbog, nr. 257, s. 254-276. I oversættelse, s. 335-348; Tommarps Klosters jordebok o.1466-o.1485, s. 77-94. Se Sørensen 2020, figur 13.1, s. 162, der indeholder flere godser i Danmark og Sverige. De ændrede procenter for Lillö skyldes, at jordebogens gårde fra Araslöv og Birgitta Turesdotters gods indgår fuldt ud, når godsets størrelse o. 1530 skal vises.

21 Afvigelser i metoden er dog nødvendige, f.eks. når hovedgården er placeret ved et sogne- eller herredsskel. Ved en streng overholdelse af inddelingen ville vurderingen af arronderingen i en del tilfælde blive misvisende. Se Ulsig 1968, s. 307-308

Knabstrup i Merløse Herred, Krapperup i Harjagers Herred, Karsholm i Villands Herred og Hörby i Listers Herred hørte til de mindre godser. I modsætning til storgodserne havde disse kun en mindre andel af fæstegårdene (32-36 %) beliggende uden for hovedgårdsherredet. Hörby var mindre velarronderet end f.eks. Karsholm og Krapperup i selve hovedgårdssognet, men dette udlignedes af en større godsandel i det øvrige hjemherred. Erik Ulsig mente, at Örtoftas meget dårlige arrondering med meget strøgods uden for 30 km skyldtes tilfældig arv, og at ejeren ikke havde arbejdet seriøst nok med gennem erhvervelser at forbedre godsets arrondering.²² Bollerup i Ingelstads Herred tilhørte ligesom Krapperup og Karsholm slægten Krognos, og dens arrondering var heller ikke imponerende, hvilket efter Erik Ulsigs mening skyldtes, at det var et lille gods, da det blev købt i 1401. Bollerups ekspansion skete uden for Ingelstads Herred i naboherrederne Albo og Färs Herred.²³ Lillö-Araslöv og Vallø skiller sig ud med meget lave procenter i hovedgårdssognet. Godsmængden i hele hovedgårdsherredet var imidlertid stort set den samme for Lillö sammenlignet med Gunderslev og Vemmetofte. Som Krenkerup fremstod ca. 1508, var godset et resultat af Eskil Gøyes godssamling i slutningen af 1400-tallet.²⁴ Arronderingen af gods i hele hovedgårdsherredet var bedre end for de andre storgodser og kun 4 % lå længere væk end 30 km fra hovedgården. Tommarp Kloster i Skåne med 105 enheder lignede i arrondering de mindre godser Knabstrup, Krapperup og Karsholm med hovedparten af deres gods placeret inden for hele hovedgårdsherredet. Tommarp havde langt den bedste arrondering af alle godserne med 57 % af sit tilliggende i hovedgårdssognet, yderligere 31 % i resten af Järrestads Herred og kun få gårde uden for herredet. Esrum Kloster hørte med sine 323 enheder til de store godser. Esrum havde som Lillö, Gunderslev og Vemmetofte ca. 40 % af godset placeret i hele hovedgårdsherredet.²⁵ Sammen med Bollerup og Krenkerup hørte Esrum til de godser, der havde det største antal enheder beliggende inden for ca. 30 km fra hovedgården.

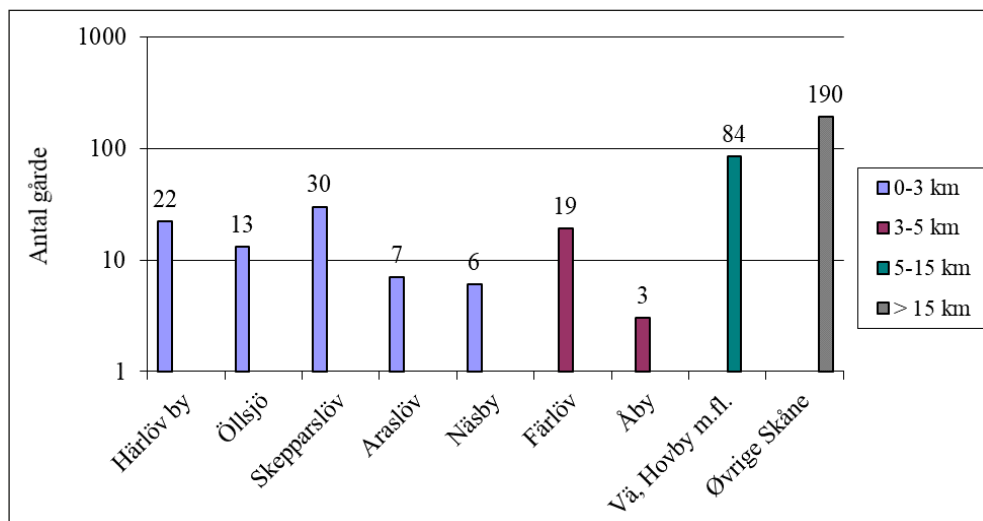
Udgangspunkt for sammenligningerne har været den procentvise fordeling på grundlag af antal gårde i fire områder, delvist bestemt af den administrative inddeling i sogne og herreder. En mere præcis og ensartet vurdering af arronderingen er repræsenteret med Carsten Porskrog Rasmussens metode

22 Ulsig 1968, s. 319-320.

23 Ulsig 1968, s. 246-249 og 318.

24 Ulsig 1968, s. 238 ff. og 315.

25 Esrum Kloster i Esbønderup Sogn, Holbo Herred, ligger ved herredsgrænsen til Lynge Herred, hvor klosteret i Tikøb Sogn ejede gods i landsbyer mellem Esrum Sø og Gurte Sø. 47 enheder fra landsbyerne er derfor regnet med under Holbo Herred. For godsets placering, se Esrum Klosters Brevbog, I Oversættelse, kortet s. 67.

Figur 4. Lillös fæstegårde fordelt på byer farvelagt efter gennemsnitlig afstand fra hovedgården. For gårdene inden for 5 km er vist antal gårde i den enkelte by. Gårdene beliggende i afstanden 5-15 km og mere end 15 km fra hovedgården er vist som samlede antal. Logaritmisk y-skala.

med en måling af fæstegårdernes afstand fra hovedgårdens centrum uafhængig af sogn og herred.²⁶

I figur 4 er godsstrukturen på Lillö undersøgt ved hjælp af denne metode. Nærmest hovedgården inden for 3 km lå 78 gårde, svarende til 21 % af godsets 374 gårde. Omkring hovedgården finder vi landsbyerne Öllsjö, Härlöv, Näsby, Araslöv og Skepparslöv, hvor hele byen eller størstedelen af den har tilhørt Lillö. Mellem 3 og 5 km finder vi Åby og Färlöv med 22 gårde lig med 6 %. Dermed lå sammenlagt 27 % af godset inden for 5 km fra hovedgården, således at kernegodset bestod af en stor og meget koncentreret godsmasse. Inden for 15 km lå derudover 84 gårde lig med 22 %, men her var der mere tale om strøgods med få gårde i de enkelte landsbyer. Resten af det skånske gods med 190 gårde var ligeledes overvejende meget spredt strøgods fordelt på 13 herreder og 77 sogne i det skånske landskab med enkelte samlinger i herrederne Luggude, Rønnebergs og Södra Åsbo ved Helsingborg og i Färs Herred. Antallet af gods-

²⁶ Rasmussen 2002, s. 53-55 og 346.

enheder i 70 af sognene var på ni enheder og derunder. I Gärds Herred og naboherrederne Villands og Göinge lå hovedparten af enhederne, 273 af 374.²⁷ Lillö bestod af en gammel kerne af gårde samlet inden for de 3 km, der gav grundlag for organisationen af hoveriet. Gårdene i Färlöv var arvegods efter Birgitta Turesdotter, og altså ikke gammelt Thott-gods. Næste cirkel (5-15 km) omfattede næsten samme antal gårde som kernegodset, således at halvdelen af godset var inden for 15 km. Hovedparten af dette gods lå i Gärds Herred. Grundlaget for en sammenligning med andre godser med lignende metode er Carsten Porskrog Rasmussens undersøgelse af arronderingen for adelsgodser på over ti gårde i Slesvig ca. 1550.²⁸ De slesvigske godser viser i forhold til Lillö i gennemsnit en langt højere arrondering i de tre kategorier 0-15 km, og procenten for gods uden for 15 km var i hele Slesvig 14 % mod Lillös 51 %. Denne arrondering gjaldt også for Søgård, det største af godserne i Slesvig med 251 gårde, hvor kun 11 % lå uden for 15 km.

En geografisk struktur med mange spredt beliggende gårde kombineret med en kerne af gårde ved hovedgården, der kunne danne grundlag for et eventuelt hoveri, placerer Lillö som repræsentant for fæstegodssystemet. Den primære indtægt var renterne fra det omfattende gods i Skåne og Blekinge.

Oluf Axelsen som godsejer på Sjælland: Valløgodset

Kernen i Oluf Axelsens sjællandske gods var Vallø i Bjæverskov Herred. Ejerskabet til godset var forberedt af hans far Axel Pedersen. Oluf indgik ægteskab med Karen Jensdatter (Falk), der var arving til Valløgodset sammen med søsteren Kirsten, der var gift med Henning Podebusk. Gennem giftermålet fik Oluf rådighed over halvdelen af Vallø ved arveskiftet i 1421 efter Jens Falk. Den anden halvdel havde Axel Pedersen allerede sikret sønnen i 1419, hvor Henning Podebusk pantsatte sin hustrus arvepart i Vallø til Axel Pedersen for 800 engelske nobler. Derved opnåede Oluf brugsretten til godset, selv om han først fik låsebrevet i 1461. Pantet blev øjensynligt aldrig indløst, hvorved transaktionen faktisk var lig med et køb.

Som lensherre på Gotland 1449-1464 var Oluf Axelsen fuldt beskæftiget, men alligevel arbejdede han fra ca. 1420 frem til sin død på at forøge omfanget af især det sjællandske gods.²⁹ Ca. 90 godsenheder blev erhvervet fortrinsvis ved køb, medens et mindre antal på omkring tyve blev afhændet. Vallø var

27 Beate Ivardatters jordebog, s. 1-27, 47-48, 73-74 og løst indlæg; Sørensen 2020, data-cd, kort 16 og kapitel 12, tabel 12.32B.

28 Rasmussen 2002, s. 348-349, tabel 12.2.A og B.

29 Sørensen 2020, s. 86-88 og 91-92, og data-cd, kapitel 12, tabel 12.3, 12.4 og 12.5 samt kort 13-14; Ulsig 1968, s. 218-219, 271 og 429-430, bilag 19 med Vemmetoftegodsset 1472.

hovedsædet for det meget spredte sjællandsgods, og det var et mål for Oluf at udvide Valløs tilliggende i hovedgårdsherredet og i de nærliggende herreder Stevns, Fakse og Ramsø. Olufs købspolitik var kendetegnet ved erhvervelse af små hovedgårde med tilhørende fæstegårde eller dele af en hovedgård. Erhvervelserne omkring Vallø nåede op på ca. 50 godsenheder (tabel 1), hvor tilgangen var størst i Bjæverskov og Fakse herreder. Et større køb var Nyrupgård ca. 1436, der indgik som en sekundær hovedgård i forhold til Vallø. Ved mageskiftet i 1461 vedrørende Skullerup Hovedgård var formålet at skaffe mere gods nær ved Vallø. Et hovedmotiv bag Oluf Axelsens andet ægteskab med Johanne Nielsdatter (Brok), død før 1456, har ganske givet været hans godsinteresser i forhold til Vallø. Johanne ejede ifølge skiftet efter hende i 1472 331 gårde, hvoraf de 144 lå i herrederne Fakse, Bjæverskov og Stevns. Vi ser her ægteskabets betydning for forøgelsen af det disponible gods.

Tabel 1. Oluf Axelsens godsamling omkring Vallø ca. 1429-1464. Tabellen viser gårdene fordelt på hovedgårdsherredet Bjæverskov og naboherrederne Stevns, Fakse og Ramsø.

Herred	Erhvervet ca. 1429-1464	Nyrupgård ca.1436	Mageskifte om Skullerup 1461	Vemmetofte	I alt
Bjæverskov	6		ca. 15	11	32
Stevns	7			52	59
Fakse	12	9		81	102
Ramsø		3			3
I alt	25	12	Ca. 15	144	196

Hvor god var Valløs arrondering så i forhold til andre storgodser på Sjælland? Falkslægten havde fra midten af 1300-tallet forøget Valløs tilliggende med gårde, der fortrinsvis blev erhvervet i Bjæverskov, men også i herrederne Fakse, Stevns og Ramsø.³⁰ Denne godspolitik videreførte Oluf Axelsen. Arronderingen af gods omkring Vallø var efter Erik Ulsigs mening langt fra så gennemført, da Vallø kun ejede dele af de nærliggende landsbyer. Ulsig kaldte det et 'velarronderet kompleks af strøgods'.³¹

30 Antoniewitz 1976, s. 31 og 48-49.

31 Ulsig 1968, s. 204-206.

I figur 3 er Valløs arrondering sammenlignet med to andre sjællandske godser, Vemmetofte i Fakse Herred og Gunderslev i Flakkebjerg Herred.³² Både Gunderslev og Vemmetofte havde betydeligt mere gods i hovedgårdssognet. Forskellen udjævnedes delvis på grund af Valløs større andel i hovedgårdsherredet. Valløs fæstegods var som helhed betragtet typisk strøgods, der var spredt på 49 sogne, hvoraf kun få husede mere end ti af godsets gårde.

Forvaltningen af Oluf Axelsens gods var efter hans lensovertagelse i 1449 af Visborg og Gotland overladt til fogeder og tjenere.³³ For store jordbesiddere, der kunne have gods spredt i landskaberne både i Danmark og Sverige, var den indirekte forvaltning med fogeder eller slægtninge løsningen.

Åge Axelsens godssamling 1432-1476

Den vigtigste kilde til Åge Axelsens godserhvervelser er en af ham selv ført jordebog eller rettere sagt en fortegnelse over købegods fra 1430'erne til 1455.³⁴ Som aktiv godssamler erhvervede Åge 272 godsenheder, heraf sytten møller, i Halland og i de svenske landskaber Småland, Värmland og Västergötland, hvoraf de 237 findes i fortegnelsen.³⁵ I enkelte tilfælde er det muligt at sammenligne med andre godssamleres erhvervelser. Eskil Gøye erhvervede 1459-1506 120 gårde,³⁶ og hans søn Mogens Gøyes købegods 1506-1532/1537 var på 361 gårde.³⁷ Åge Axelsen må således placeres blandt de store godsamlere i 1400-tallets Norden.

Figur 5 indeholder 199 af de købte godsenheder, hvor en nøjagtig eller en omtrentlig dato har kunnet fastsættes. Der sker en jævn stigning i forøgelsen af købegods frem til ca. 1445 med 47 enheder, hvorefter store køb 1446-1448 øger godsmængden betragteligt med 116 enheder. I årene 1451-1475 aftager købene. Da vi kun kender meget lidt til Åges arvegods, er det umuligt at sætte opkøbene i forhold til arvegodsset.

I jordebogen findes i alt 30 køb indskrevet. Det enkelte køb omfattede fra en op til 70 godsenheder; oftest drejede det sig om en til ti enheder. Sælgerne var hallandske, skånske og svenske adelsmænd. Karakteristisk for Åge Axelsens godspolitik var opkøb af hovedgårde med tilhørende gods. Han købte Sörby i Årstads Herred (Halland) ca. 5 km fra sædegården Hjuleberg, Kleva med 35

32 Sørensen 2020, s. 90-91, og data-cd, kapitel 12, tabel 12.8.

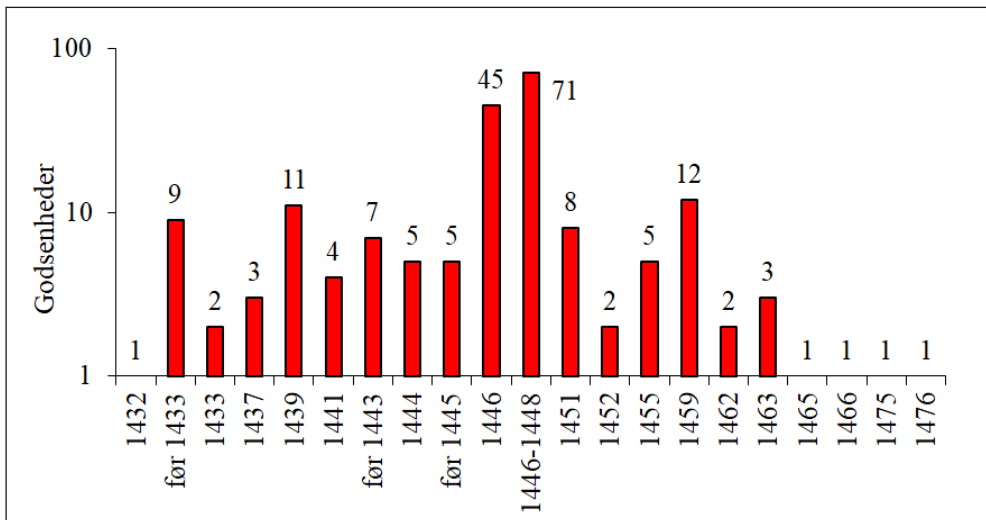
33 Sørensen 2020, s. 255. Foruden på Vallø gods nævnes fogeder på Knabstrup, Næsbygård og Härlöv-Lillö.

34 Åge Axelsens jordebog i Rigsarkivet, København.

35 For det følgende, Sørensen 2020, s. 100-102 og 105, og data-cd, kapitel 12, tabellerne 12.13A, 12.14, 12.17, 12.18 og kort 15.

36 Ulsig 1968, s. 295.

37 Engelund 1987, s. 96, tabel 3.

Figur 5. Åge Axelsens køb af godsenheder i perioden 1432-1476. Enhederne er fordelt på årene for deres erhvervelse. Logaritmisk y-skala.

gårde i Kinne Herred (Västergötland), Hjulstanäs i Vismums Herred (Värmland) og Djuvarp i Tvetå Herred (Småland), der omfattede 62 gårde, 4 møller og 4 andre enheder. Ligeledes anskaffede han sig gods, der havde en fordelagtig placering i forhold til allerede ejet gods.

Åge Axelsens erhvervelser i Halland var typisk strøgods og lå spredt ud over alle herrederne og dannede ikke nogen arrondering omkring de to forvaltningscentre: Hjuleberg i Årstads Herred og Varberg Slot i Himle Herred. En vis samling forekom i herrederne Himle, Fauersås, Årstad og Halmstad med ca. 27 % af erhvervelserne. Åge var lensmand på Varberg med de fire nordligste hallandske herreder 1447-1477 og havde tillige Falkenberg med Årstads og Halmstads herreder i forlening. Hjuleberg nævnes i breve kun som Åges regelmæssige opholdssted,³⁸ da han efter Axelsønnernes brud med Christian I mistede lenet i årene 1467 til 1473 og måtte trække sig tilbage til sædegården. Åges private gods eller dele deraf blev uden tvivl forvaltet på Varberg sammen med lensbøndernes smørleverancer. Åge havde fra Varberg en omfattende smørhandel med Lübeck og Stralsund.³⁹

38 Sørensen 2020, data-cd, bilag 10: Axelsønnernes itinerarium.

39 Sørensen 2020, s. 384-390.

“de var alle sammen øde den tid jeg købte dem”

Sådan udtrykte Åge Axelsen sig om fire øde gårde i Halland i Fauersås Herred, Morup Sogn, som han købte i 1444.⁴⁰ I købebrevsfortegnelsen 1455 var der kommet fæstere på gårdene, der nu ydede 18 pund smør.⁴¹ På seks andre ødegårde foregik en lignende genopretning af produktionsenhederne. At købe øde gårde og derefter få dem besat med nye fæstere, så smørproduktionen kunne komme i gang igen, var en bevidst del af godspolitikken for at optimere produktionen fra gårdene i Halland. Enkelte gårde forblev øde, men de kunne så sammenlægges med andre gårde, som det skete med to ødegårde i Morup Sogn.⁴²

Åge Axelsens købspolitik: købesummer, landgilde og kapitalafkast

Åge Axelsen har i sin købebrevsfortegnelse 1455 indskrevet landgilden for hver gård, og yderligere har han givet detaljerede oplysninger om, ikke alene af hvem han har købt gårdene og ejerforholdene, men også om købesummernes indhold. Ved 22 køb, omfattende 96 gårde, findes både købesum og landgilde angivet, således at det er muligt bl.a. at beregne og vurdere Åges kapitalafkast ved investering i jord. Derudover får vi indblik i, hvordan købesummer kunne være sammensat i 1400-tallet.⁴³

Ud over penge, der indgår atten gange, ser vi klæde syv gange og smør fem gange. Naturalier som korn, okser, køer samt jern forekommer ligeledes. Klæde, der værdimæssigt ikke bidrager så meget til købesummerne, kan have været en tilgift, der bragte handelen i hus. I et enkelt tilfælde er klædet angiveligt husfruens forlangende. Klæde indgår også fire gange, hvor sælgeren er en kvinde. Klædet var Åges egen import fra købmænd i Stralsund betalt med modregning i hans indtægter fra smøreksporten.

Købesummerne plottet ind i figur 6 viser en betydelig spredning med samlinger af observationer ved købesummer 20-76 mark med landgilde 1-2,5 mark og ved købesummer 90-261 mark med landgilde 3-12 mark.⁴⁴

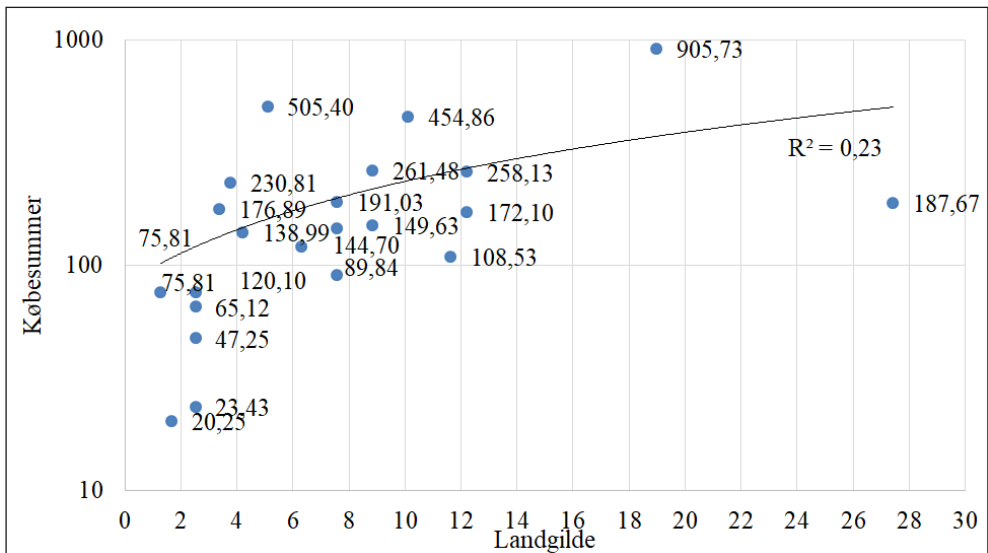
40 Åge Axelsens jordebog, fol. 4r.

41 En tønne smør var 16 lispund, et lispund var ca. 7,9 kg.

42 Sørensen 2020, s. 213-214, og data-cd, kapitel 15, tabel 15.58.

43 For det følgende, Sørensen 2020, s. 235-238, og data-cd, kapitel 15, tabellerne 15.74.A-C, 15.76, 15.78.

44 Omregningerne af købesummer og landgilde til mark dansk er foretaget af forfatteren. Vurderingen af de enkelte landgildeydelse er på grundlag af taksterne ved arveskifter m.v. Se Bilag 1 på data-cd. Takster findes også i Beate Ivarsdatters jordebog (1530erne) og Eline Gøyes jordebog (1552). Købesummernes pengebeløb er regnet om til mark dansk alt efter de herskende kursforhold og er angivet i Tabel 15.74B under anmærkningerne.

Figur 6. Forholdet mellem købesummer og landgilde fra Åge Axelsens jordebog. De 22 købesummer (y-aksen) er plottet ind i forhold til landgilden for det enkelte køb (x-aksen). Beløbene er i mark dansk. Logaritmisk y-skala.

Det kunne være interessant at vide, hvor meget en godsejer i Åge Axelsens klasse var styret af et profitmotiv og derfor ville være villig til at investere et større beløb i den enkelte handel, når købegodsets landgilde var stor. Hvis det var tilfældet, skulle der kunne påvises en stærk sammenhæng mellem købesummer og landgilde. Til at vise sammenhængen anvendes korrelationskoefficienten.⁴⁵ Linjen i diagrammet viser regressionslinjen for købesummer og landgilde. Jo tættere de indplottede summer ligger omkring linjen, jo tættere er sammenhængen mellem købesummer og landgilde. Umiddelbart kan det konstateres, at summerne er langt fra at samle sig tæt omkring linjen. Korrelationskoefficienten er da også kun 0,4796, så den positive sammenhæng er af meget begrænset omfang. Derefter kan der udregnes et skøn over, hvor afhængige købesummer og landgilde er af hinanden. Ved at gange koefficienten med sig

45 Korrelationskoefficienten (R) er et mål for, hvor stærk en sammenhæng, der er mellem to variable. Korrelationen er 0, hvis der overhovedet ikke er nogen relation mellem de to størrelser. Den vil antage værdien +1, hvis sammenhængen er fuldstændig perfekt. Dvs. jo tættere købesummerne ligger omkring regressionslinjen, des mere nærmer R sig +1 og omvendt. R² giver et skøn i procent over, hvor afhængige de to størrelser er af hinanden.

selv fås R^2 , der her er 0,23, så kun 23 % af købene kan skønsmæssigt forklares med, at en stor landgilde resulterede i en større købesum. Andre forhold har spillet mere ind.

Bortset fra ét køb ligger købesummerne for ødegods i den lave ende. At et køb indeholdt en eller flere øde enheder kunne bevirke en reduktion i prisen. En investering i ødegårde kunne på sigt føre endog høje afkast med sig. En medvirkende årsag til en lav salgspris har også været sælgerens økonomiske situation og vanskeligheder ved at afsætte øde gårde til andre end Åge Axelsen, den kapitalstærke lensmand og godsejer i Halland.

Når købsprisen pr. enhed for de enkelte køb beregnes, så viser det sig, at spredningen er stor, lige fra et minimum på ca. 15 mark til et maksimum på ca. 177 mark pr. gård. I otte ud af de 22 køb, dvs. ca. 36 %, er købsprisen i den enkelte handel presset ned i prisintervallet fra 15 til 25 mark for en gård. Nogle sælgere må have været økonomisk pressede til at afhænde gods langt under en rimelig pris. Den gennemsnitlige pris pr. enhed regnet ud fra den totale købesum ligger omkring 46 mark. Ca. 35 % af købegodset er erhvervet fra kvinder. Det er dog kun i tre tilfælde, at der måske foreligger en bevidst udnyttelse af sælgerens situation, hvor en lav købspris i kombination med godsets gode landgildeydelse giver afkast langt over middel.

Kan der ved Åge Axelsens køb af gods i Halland påvises en tendens til at betale mere for gods, der lå fordelagtigt i forhold til hovedgården Hjuleberg, dvs. i herrederne Årstad, Faurås og Halmstad? Tager vi køb med enheder i de tre herreder ud, drejer det sig om elleve køb, hvoraf fem køb viser en købspris pr. enhed eller en samlet købesum over gennemsnittet. De fem køb omfatter femten af i alt seksten gårde i Årstad Herred og fem af syv i Halmstad Herred. På det grundlag må det være rimeligt at antage, at godsets beliggenhed havde betydning for indgåelsen af handelen.

Rentabiliteten forstået som relationen mellem købesum og godsets landgilde, der bestod af smør, mel, fisk og ål og ikke indbefattede uvisse indtægter som skat, dagsværk m.v., er meget forskellig for de enkelte køb. Forskellen går fra 1-2 % op til ca. 15 %. Frekvensfordelingen ser sådan ud: tolv med en rente under 5 %, syv med 5-10 % og tre over 10 %, hvilket giver en gennemsnitlig rentabilitet på ca. 5 %. Meget tyder på, at en forrentning omkring 5 % var en meget normal rente for investering i jordegods.⁴⁶

Sammenfatning af Axelsønnernes godssamling og arrondering

Hvad angår Lillö, så var hverken Axel Pedersen, Ivar Axelsen eller Arvid Trolle store godssamlere. Kun mindre forøgelse af godsmassen og dermed arron-

46 Sørensen 2020, s. 235-236.

deringen kan konstateres. Godsinteresserne var fortrinsvis rettet mod udvidelser i Villands og Göinge herreder, der var naboherreder til Gärds Herred, hvor hovedgården lå. Da Arvid Trolle arvede Beates Araslöv og Ivars Lillö, skete der en sammenlægning, hvor hovedgården Araslöv blev en sekundær hovedgård. Meget kunne tyde på, at Lillö, der havde været i Thottslægtens eje siden midten af 1300-tallet, tidligt havde nået en betydelig arrondering omkring hovedgården.

Da Oluf Axelsen overtog Vallø i 1421, var godset allerede velarronderet som følge af Falkslægtens godssamling. Oluf fortsatte med i beskedent omfang at forøge Valløs tilliggende ved køb af gårde fortrinsvis i hovedgårdsherredet Bjæverskov og de nærliggende herreder. Desuden fik han gennem ægteskab rådighed over Vemmetofte og udvidede derved sin godsmasse betydeligt i Bjæverskov, Stevns og Fakse herreder.

Lillös og Valløs arrondering havde en procentvis lille andel gods i hovedgårdssognet; det blev dog opvejlet af en større godsmængde i resten af hovedgårdsherredet. Når en alternative metode, hvor alle afstandene måles i km med hovedgården som centrum, anvendes, så lå 78 (21 %) af Lillös gårde indenfor 3 km i luftlinje fra hovedgården. En sådan godskoncentration gav mulighed for organisation af hoveri. Knabstrup og Hörby var mindre gods komplekser med en stor del af gårdene i hovedgårdsherredet. Hörby var dog ikke så velarronderet i hovedgårdssognet som Knabstrup.

Åge Axelsen erhvervede i 1432-1476 som aktiv godssamler 272 godsenheder i Halland og i svenske landskaber og var således blandt de store godsamlere i 1400-tallet. Hensigten med Åges godspolitik var ikke at optimere arronderingen omkring hovedgården Hjuleberg. Hovedmotivet var opkøb af smørgårde, der var grundlaget for hans smørimperium. De mange forskellige køb resulterede i spredt beliggende gods. Både smørret fra lenet og egne gårde blev eksporteret til Lübeck og Stralsund. En undersøgelse af forholdet mellem købesummerne og gårdenes landgilde viste, at 23 % af købene skønsmæssigt kan være Åges ønske om at opnå en profit. Ved enkelte køb kan der konstateres en vis tendens til at betale mere for gårde nær Hjuleberg.

Hoveriet ved Axelsønnernes hovedgårde

I det efterfølgende vil Axelsønnernes hovedgårde blive undersøgt med hensyn til brugen af hoveri, hvilket vil tage afsæt i følgende spørgsmål:

- Om en hovedgårdsdrift forekom, og i givet fald hvor stort et omfang hoveriet egentligt havde.
- Om hensigten med eventuel arrondering var opbygning af et hoverisystem til styrkelse af hovedgårdsdriften, eller om andre motiver havde betydning.

- Hoveriets geografiske struktur på fem hovedgårde vil blive analyseret for at afgøre, hvor effektivt det indførte hoveri var med hensyn til arbejdskraftens udnyttelse, og hvor stor en hoveribyrdede fæsterne var pålagt.

Hovedgårdenes arbejdskraft

På hovedgårdene var der brug for arbejdskraft både til gårdens drift og på hovedgårdsmarkerne. Foruden folk til betjening af godsejeren og hans familie var administrativt personale som foged, skriver samt andre underordnede tjenestefolk beskæftiget med gårdens forvaltning og drift. Hvis der opstod behov for yderligere arbejdskraft, kunne fogeden gøre brug af fæsternes pligt til at yde hoveri, i datiden kaldet dagsværk, dvs. stille deres arbejdskraft til rådighed et vist antal dage om året. Hvis det af en eller anden grund ikke var nødvendigt eller fordelagtigt at anvende arbejdskraften, blev bønderne pålagt andre ydelser som penge eller naturalier som afløsning for deres ikke udførte arbejdsforpligtelse.

Forudsætningen for en økonomisk effektiv udnyttelse af hoveri i hovedgårdsdriften var først og fremmest, at fæstegårdene gennem godssamling var beliggende så nær ved hovedgården som muligt, hvorved godsejeren havde mulighed for at få bedst mulig gavn af bøndernes arbejdskraft. Godskomplekssets geografiske struktur og hoveriets effektivitet var to sider af samme sag, og den geografiske afstand er således et vigtigt kriterium for vurderingen af muligheden for et effektivt hoveri. Bønderne skulle ikke bruge for lang tid på at nå frem fra deres gård til arbejdsstedet. Det optimale må have været en vejafstand på 4-5 km (i gennemsnit svarende til 3 km i luftlinje), hvor bønderne om morgenen højst skulle bruge en time på transport og tilsvarende om aftenen. Ved 5 km i luftlinje fra hovedgården var hoveri stadig muligt, men en intensiv udnyttelse var problematisk. Var afstanden større end 5 km i luftlinje, har det kun i begrænset omfang været rentabelt at anvende arbejdskraften.⁴⁷ I undersøgelsen af hoveriets geografiske struktur er benyttet Carsten Porskrog Rasmussens afstande i km for koncentriske cirkler med centrum i hovedgården: 0-3, 3-5, 5-15, 15-30 og > 30 km.⁴⁸

Hoveriarbejdet og dets omfang

Som sammenligningsgrundlag for hoveriet på de i denne artikel undersøgte godser belyses først hoveriydelserne beskrevet i jordebøgerne fra tre klostre og en adelig hovedgård: *Esrum Kloster* i Nordsjælland 1497, *Sankt Agnete Kloster*

47 Rasmussen 2002, s. 54-55.

48 Rasmussen 2002, s. 54-55, 346.

Figur 7. Markarbejde. På billedet ses redskaber til jordbrug. Øverst til venstre en fir-kantet harve, sandsynligvis af jern. Til højre en kompliceret type tromle, hvor cylinderen er placeret i en ramme. Nederst ses en ard. Arder anvendtes også på den skånske slette sammen med hjulploven frem til 1800-tallet.⁴⁹ Fra Olaus Magnus: *Historia om de nordiska folken*. Trettonde boken. Tredje kapitlet. Om åkerjordens beredning, 1555/2010.

i Roskilde 1508-1509, *Tommarp Kloster* i Skåne ca. 1465-1485, samt hovedgården *Krenkerup* på Lolland 1532.⁵⁰

Høstarbejdet ved *Esrum Kloster* var opdelt på 'skæredage' og 'slættedage', dvs. kornhøst og høhøst. Pløjedage og enkelte dage med harvning forekom også. I høsttiden skulle nogle bønder ud over høstarbejdet tillige køre hø og korn ind, samt pløje. Kørslen omfattede et usikkert antal dage, da bonden skulle møde op, når han blev tilsagt. Hoveribelastningen for hver bonde, uden ugedagsbønderne, varierede mellem en og ni dage om året; hyppigst skulle bønderne møde op to, syv eller otte dage. På klosterets gods i Halland var hoveriet to dage for klosterets gårde.⁵¹ På gårdene i Villingerød, Havreholm, Bøtterup, Plejelt og Jonstrup, der alle lå geografisk nær Esrum, fandtes ugedagsbønder, der ydede arbejde en dag hver uge om året og tre dage om ugen i høsttiden.

49 Esrum Klosters Brevbog, nr. 257, s. 254-276 (i oversættelse, s. 335-348 og Ulsig 1968, s. 357-358); Sankt Agnete Klosters jordebog 1508-1509, s. 105-134; Tommarp Klosters jordebok o.1466-o.1485, s. 77-94; Eline Gøyes jordebog, s. 69-82; og Ulsig 1968, s. 353-354.

50 Myrdal/Söderberg 1991, s. 381 ff. og 402-407.

51 Sørensen 2020, data-cd, kapitel 15, tabel 15.26A og B.

Ved *Sankt Agnete Kloster* havde ni bønder i landsbyerne omkring Roskilde pligt til at yde tre dages hoveri: pløje én dag, slå én dag og meje én dag. Desuden skulle hver bonde køre to læs ved til klosteret.⁵² På *Tommarp Kloster* skulle alle gårde i de nærliggende landsbyer bidrage med fire dages hoveri: to dage med at skære/hugge korn og to dage med at slå hø.⁵³

Det var et konsekvent opbygget system. Klostergodserne, især Esrum, viser en systematiseret organisation af antal dagsværk og de krævede arbejdsopgaver. Den enkelte bonde kunne ikke være i tvivl om, hvilke arbejdsopgaver han skulle udføre, og hvor lang tid han skulle stå til rådighed. Dette har uden tvivl effektiviseret markarbejdet.

På *Krenkerup Hovedgård* i Musse Herred på Lolland var ugedagsarbejdet i 1532 fastsat til én dag om ugen hele året og to dage hver uge om høsten for de nærmest liggende gårde i Krenkerup by og Hydesby. Gårdene nævnes som gårdsædegårde med arbejde til hovedgården. De øvrige hoverigårde i Musse og Fuglse herreder var pålagt dagsværk på to, fem, syv, otte eller tretten dage. Gårdene i nabosognet Toreby, der var pålagt fem, syv eller tretten dage, havde varierende arbejdsopgaver med pløjning, harvning og høstarbejde. Bønder fra Geltofte i Toreby Sogn skulle også køre ler og ved til teglgården og fylde og tømme teglovnen.⁵⁴ De øvrige gårde i Musse Herred havde otte dages høstarbejde: to dage med at slå hø og meje korn, seks dage med at skære korn og rive hø. Gårdene med to høstdage lå alle i det vestlige naboherred Fuglse.⁵⁵ Erik Ulsig anså Eskil Gøye for systemets ophavsmand og organisator, og uden tvivl resulterede det i en effektiv udnyttelse af arbejdskraften.

Som sagt kunne godsejeren kræve en kompensation, hvis bøndernes arbejdskraft af en eller anden grund ikke blev anvendt. I overvejende grad blev arbejdet afløst med et pengebeløb, bl.a. med betegnelser som 'ervidspenge' og 'gerningspenge'. Ud fra Erik Ulsigs undersøgelser af afløsningspengene på en række godser er det påvist, at beløbene forekommer i meget varierende størrelser fra 3 skilling op til 32 skilling.⁵⁶ Det samme er tilfældet på Sankt Agnete Kloster, hvor arbejdspengene lå mellem 7½ og 54 skilling; det hyppigste beløb var 9 skilling.⁵⁷

Erik Ulsig mente, at de mange forskellige beløb repræsenterer to former for afløsningspenge: små beløb, der viser tidligere reelt leveret arbejde, og større

52 Sørensen 2020, data-cd, kapitel 15, tabel 15.27.

53 Sørensen 2020, data-cd, kapitel 15, tabel 15.28.

54 Hvor denne teglgård har ligget er usikkert. I jordebogen er den skrevet uden stort begyndelsesbogstav. Stednavnet Teglgården findes dog nord for Krenkerup i Radsted Sogn.

55 Se også Hybel 2003, s. 289-290.

56 Ulsig 1968, s. 358-366. Der gik 16 skilling på 1 mark.

57 Sørensen 2020, data-cd, kapitel 15, tabel 15.27. med figur 15.19.

beløb, der er nominal kompensation for et retskrav på hoveri, som godsejeren reelt ikke havde tænkt sig at gøre brug af.⁵⁸ Overvejelserne om størrelsen af de beløb, der viser tidligere reelt udført arbejde, må tage afsæt i, hvad taksten for en dags arbejde kan have været. Ulsig anså her 1 skilling pr. dag som realistisk.

Svensk materiale underbygger denne vurdering. I arvedelingen i 1473 efter kong Karl Knutsson angives afløsningstaksten for et dagsværk til ½ øre lig med 1 skilling, og i regnskaberne for samme konges datter Magdalena Karlsdotters forvaltningsgård i Vadstena 1489-1490 og 1494 afløstes de fleste af gårdene med 1 skilling for ét dagsværk.⁵⁹ En dagløn på 1 skilling var også typisk ved aflønning af arbejdsfolk, bl.a. på Visborg Slotslen 1485-1487, og bystyret i Stockholm satte i 1476, 1478 og 1496 maksimumtaksten for en dagløn til 1 skilling.⁶⁰ En skilling var let at regne med.

Hoveri ved hovedgårdene Skullerup, Knabstrup, Lillö med Araslöv og Hörbygård

I 1451 pantsatte Eline Johansdatter Bjørn, død 1451, *Skullerup* i Voldborg Herred, Kisserup Sogn, og Kisserup by med tolv gårde som brugeligt pant til Oluf Axelsen. Eline var gift med Sten Basse, død 1448, og efter hans død opstod uoverensstemmelser om arvens deling. Oluf Axelsen indgik i 1454 forlig om Skullerup med de andre parthavere og erhvervede Skullerup med en tredjedel i Kisserup. Oluf var dog mere interesseret i at skaffe sig gods i nærheden af sin hovedgård Vallø og foretog i 1461 et mageskifte med Roskilde bispestol. Skullerup Hovedgård med tilliggende og tredjedelen i Kisserup sammen med andet gods blev afsat mod gods i Bjæverskov Herred, hvor Vallø lå. Skiftetaksten for Skullerup med mere gods var 25 pund korn, uden arbejde.⁶¹ Tilføjelsen fortæller, at Kisserupgårdene ganske givet har ydet hoveri til hovedgården, der lå 2 km nord for byen. Den meget korte afstand har betydet en effektiv udnyttelse til gavn for hovedgårdsdriften. Skullerup hørte til de mindre hovedgårde,⁶² ligesom Ivar Axelsens Knabstrup. Mindre hovedgårde havde også behov for hoveri i et vist omfang.

58 Ulsig 1968, s. 365-366 og 367-368.

59 Sørensen 2020, s. 201.

60 Sørensen 2020, s. 464.

61 Sørensen 2020, s. 87-88 og 196 og data-cd, kapitel 12, tabel 12.5. Ved arveskifter og her ved et mageskifte brugtes faste takster til omregning af gårdenes ydelser. Her ved Skullerup omregnedes alle ydelserne fra hver part i mageskiftet til pund korn, så at godserne hver for sig blev sat til 25 pund korn.

62 Pedersen 1928/1975, 19. Gården var i 1688 sat til 33,99 tønder hartkorn. 'Tønder hartkorn' var et mål for landbrugsjordens værdi beregnet ud fra ydeevne og areal.

Jacob Trolle, søn af Beate Ivarsdatter og Arvid Trolle og ejer af *Knabstrup*, skødede i 1499 bl.a. to gårde i Allerup i Tuse Sogn og Herred til Jørgen Rud, høvedsmand på Holbæk. Allerupgårdene ydede hoveri med to dage i rugmarken og en dag i bygmarken.⁶³ Gårdene lå ca. 9 km fra Knabstrup. Af Knabstrups gods lå 30 godsenheder eller ca. 48 % inden for ca. 4 km fra hovedgården i sognene Mørkøv og Nørre- og Sønder Jernløse.⁶⁴ I Beate Ivarsdatters jordebog er alle gårde anført uden dagsværk, hvorimod der findes dagsværk ved Lillö og Hörby. Spørgsmålet er, om nogle af afgiftsbeløbene kan være afløsning for manglende arbejdsydelser. De nærmeste landsbyer i forhold til hovedgården var Bakkerup og Vented, der lå i nabosognet Mørkøv under 2 km fra Knabstrup. Seksten af gårdene i de to byer gav følgende skillingsbeløb: 2¼, 3, 4½, 5, 9 og 18. Dagsværksbyrden på bønderne i de to sogne burde dermed svare til ca. 79 dagsværk, når der regnes med en afløsning på 1 skilling for hvert dagsværk.⁶⁵

Härlöv-Lillö i Gärd's Herred, Åsum Sogn, var hovedsæde for Thottslægtens skånske gods. Hovedgården Härlövgård har ligget i Härlöv by.⁶⁶ Lidt længere nordpå lå hovedgården Araslövgård ved Araslövssjön. Araslöv i Göinge Herred, Araslöv Sogn, var Beate Ivarsdatters arv efter hendes første mand Truid Pedersen (Galen).⁶⁷ Dagsværk for *Lillö* og *Araslöv* er registreret i Beate Ivarsdatters jordebog.⁶⁸ Det har åbenbart været et ønske ved arvedelingen efter Truid Pedersen at medtage fordelingen af dagsværk på de enkelte gårde. I tabel 2 er landsbyernes hoverigårde fordelt på antal dagsværk. På nær en gård i Härlöv by ydede alle gårde beliggende nærmest hovedgårdene dagsværk. Skepparslöv, der ligger lidt længere væk, dog inden for 3 km, var ikke belastet med dagsværk. Hovby beliggende ca. 10 km væk ydede også dagsværk.⁶⁹ Hoveriet var ikke fordelt efter gårdenes størrelse og viser et stærkt hoveri-egaliseret system ved 31 af 48 gårde,⁷⁰ der hver ydede 6 dagsværk. I Härlöv by og i Araslöv ydede femten gårde mere end seks dage, idet ti gårde i Härlöv ydede atten dage, fire

63 Rep 2, nr. 8864, 27.7/3.8.1499.

64 Sørensen 2020, s. 122-123 og 197-198 og data-cd, kapitel 12, tabel 12.29B.

65 En supplerende konsultation af Beate Ivarsdatters jordebog for at verificere data til artiklen har vist, at en tidligere analyse af Knabstrups dagsværk (Sørensen 2020, s. 198) beklageligvis har hvilet på nogle forkerte data.

66 Dobbeltnavnet skyldes, at slægten fra slutningen af 1300-tallet kaldte sig til to borge beliggende ca. 1 km fra hinanden. Härlövborgen var den oprindelige, men blev opgivet (Sørensen 2020, s. 124).

67 Sørensen 2020, s. 126 for slægtsrelationerne vedrørende Härlöv-Lillö.

68 Sørensen 2020, data-cd, kapitel 15, tabel 15.29 og 15.30.

69 Hovby hører ligesom Härlöv by til Åsum Sogn og nævnes derfor som by nr. to i Beate Ivarsdatters jordebog.

70 'Egalisering' betyder, at godsets afgifter gøres ensartede.

gårde i Araslöv 24 dage og en gård otte dage. Gårdene skulle ud over dagsværk give et ensartet beløb i skilling grot: 1 skilling grot, dvs. 9 skilling, i Härlöv og 3 skilling grot, dvs. 27 skilling, i Araslöv. Disse gårde var besat med gårdsæder, der ikke ydede landgilde, men udelukkende arbejdede ved hovedgården. Gårdsæder erhvervede efterhånden jord i mindre målestok og betalte så mindre afgifter, som vi ser ved Lillö. Det fremgår ikke i Beate Ivarsdatters jordebog, at det skulle være gårdsæder, men ved arveskiftet efter Jacob Trolle 1548 bliver Lillö omtalt med ni gårdsæder i Härlöv by.⁷¹

Tabel 2. Hoverigårde og dagsværk ved Lillö med Araslöv ca. 1530. Landsbyernes hoverigårde er fordelt på de ydede antal dagsværk. Det samlede antal dagsværk for hver af byerne ses i tabellens nederste række. Kolonnen yderst til højre viser det samlede antal dagsværk fordelt på de fem dagsværkscategorier.

Antal dagsværk	Härlöv by	Hovby	Öllsjö	Araslöv	Näsby	Dagsværk i alt
3	1	1				6
6	10	4	10	1	6	186
8				1		8
18	10					180
24				4		96
Dagsværk i alt	243	27	60	110	36	476

Hörbygård i Listers Herred, Mjällby Sogn, lå på Listerhalvøen ved Sölvesborg. Dagsværkene blev leveret af syv gårde i Hörby, hver med fem dage.⁷² De øvrige gårde i Hörby og Ysane var ikke tilskrevet dagsværk. Hörbygårdene gav tillige penge, smør og tæje.⁷³ Dagsværkene ved Hörby, Araslöv og Lillö med tre, fem, seks og otte dage kunne tyde på høstarbejde, medens 18 og 24 dage også må have omfattet andet arbejde.

71 Arvid Trolles jordebok, nr. 188, s. 261, arveskifte 20.7.1548.

72 Sørensen 2020, data-cd, kapitel 15, tabel 15.31.

73 I Beate Ivarsdatters jordebog fol. 39v er arveskiftetaksten for tæje angivet som "3 tæjer. Det er 3 lam, 3 gæs, 6 høns og 3 skæpper havre, det regnes for 1 pd korn".

Hoveriets geografiske struktur på Lillö med Araslöv, Hörby, Krenkerup, Esrum og Tommarp

Tabel 3 viser godsernes dagsværk fordelt efter de dagsværksydende enheders afstand fra hovedgården,⁷⁴ således at hoveriets geografiske struktur træder frem. Koncentrationen af dagsværk er et mål for, hvor effektivt hoveriet var organiseret med henblik på arbejdskraftens udnyttelse.

Tabel 3. Dagsværk ved Lillö med Araslöv, Hörby, Krenkerup, Tommarp og Esrum fordelt efter afstandene fra hovedgårdene. I kolonne 3 og 4 vises det samlede antal enheder og enhederne uden dagsværk. De dagsværksydende enheder er angivet i antal og procent i kolonne 5 og 6. Enhedernes samlede antal dagsværk og procentfordeling ses i kolonne 7 og 8.

Gods	Km	Samlede antal enheder	Enheder uden dagsværk	Enheder med dagsværk	Procent	Samlede antal dagsværk	Procent
Lillö med Araslöv (ca. 1530)	0-3	78	51	27	56	279	59
	3-5	22	6	16	33	170	36
	5-15	84	79	5	10	27	6
	15-	190	190	0	0	0	0
I alt		374	326	48	100	476	100
Hörbygård (ca. 1530)	0-3	15	8	7	100	35	100
	3-	72	72	0	0	0	0
I alt		87	80	7	100	35	100
Krenkerup (1532)	0-3	41	17	24	19	544	53
	3-5	33	9	24	19	171	17
	5-15	39	10	29	22	206	20
	15-30	47	12	35	27	70	7
	>30	18	1	17	13	34	3
I alt		178	49	129	100	1.025	100

74 Sørensen 2020, s. 199-200 og data-cd, kapitel 15, tabellerne 15.26A-B, 15.28-15.31, 15.37, 15.38.

Gods	Km	Samlede antal enheder	Enheder uden dagsværk	Enheder med dagsværk	Procent	Samlede antal dagsværk	Procent
Tommarp (ca. 1466-ca. 1485)	0-3	60	27	33	72	132	72
	3-5	24	12	12	26	48	26
	5-15	15	14	1	2	4	2
	15-	6	6	0	0	0	0
I alt		105	59	46	100	184	100
Esrum (1497)	0-3	46	8	38	23	965	45
	3-5	26	10	16	10	326	15
	5-15	120	32	88	53	792	37
	15-30	96	71	25	15	50	2
	>30	35	35	0	0	0	0
I alt		323	156	167	101	2.133	100

Ved *Lillö* gods var fæstegårde med dagsværk meget samlet omkring hovedgårdene. Bortset fra gårdene i Hovby, der lå i en afstand af 9 km, var 95 % af dagsværkene beliggende inden for 5 km og 59 % inden for 3 km. Koncentrationen kommer til udtryk i, at 89 % af dagsværksgårdene ydede 95 % af arbejdskraften. En forudsætning for hoveriets effektivitet har været en forudgående godssamling omkring hovedgården. Härlöv-Lillös arrondering er sket gradvis over en meget lang periode med begyndelse i midten af 1300-tallet, hvor Härlöv og Lillö nævnes i Thottslægtens besiddelse. Axel Pedersen, Axelsønnernes far, erhvervede yderligere gods, især i Villands Herred. Efter faderens død overgik godset til Ivar Axelsen, men intet tyder på en interesse fra hans side om yderligere at styrke Härlövs tilliggende.⁷⁵ Godset var i sidste halvdel af 1400-tallet formodentligt lige så velarronderet som omkring 1530, da slægten havde holdt arvegodset samlet i meget lang tid. En sammenligning mellem gårde med dagsværk og godsets samlede antal gårde viser, at kun 13 % af samtlige gårde ydede hoveri. Selv nær ved Lillö-Araslöv kan konstateres et større antal gårde uden dagsværk, især fordi Skepparslöv var hoverifri. Hoveriet var fordelt på fem byer, hvor kun tre mindre gårde var fritaget. Hoverisystemet ved Lillö var tilrettelagt med henblik på hovedgårdsdriften, men hvilket arbejde, hoveriet omfattede, meddeles ikke. Med et samlet antal dagsværk på 476 dage havde hoveriet et meget begrænset omfang i betragtning af, at gården med gårdsæ-

⁷⁵ Sørensen 2020, s. 124, 127 og 129.

derne og Stenholt Skov i 1548 blev sat til 3½ læst korn,⁷⁶ der svarede til 140 tønder korn. Gårdsæderne i Härlöv by var heller ikke pålagt ugedagsarbejde som ved Krenkerup og Esrum.

På *Hörbygård* var det kun syv gårde beliggende ca. 1 km væk i Hörby, der med 35 dage leverede et meget begrænset antal dagsværk. De øvrige 8 gårde beliggende inden for 3 km og 72 gårde på Lister og i Blekinge uden for 3 km var fritaget, således at kun 8 % af kompleksets 87 gårde ydede hoveri. Også i forhold til godsets arrondering med 23 % af godset i hovedgårdssognet og 68 % i hele Listers Herred var hoveriet meget beskedent. Hörby var en hovedgård, hvor den vigtigste funktion var administration og opsamling af godsindtægterne. Sammensætningen af de enkelte gårdes afgifter støtter formodningen, da indtægterne, bortset fra ca. 10 pund korn fra 7 gårde, bestod af smør og penge, hvor pengene udgjorde størstedelen. De syv hoverigårde ydede også smør og penge.

Hoveriet ved *Krenkerup* var i antal arbejdsdage over dobbelt så stort som ved Härlöv.⁷⁷ I Musse, Fuglse, Sønder og Nørre Herred ydede bønderne 1.025 dagsværk. Sammenlignes gårdene med dagsværk med det samlede antal gårde var 129 af 178 gårde, lig med 72 %, bebyrdet med arbejdsydelse. I alle kilometerafstandene var antallet af dagsværksgårde højt. Godsenheder uden hoveriarbejde omfattede kun øde jorder, ikke bebyggede ødegårde, gårde med et pund landgilde og et par gårdsæder. En samling af hoveriet omkring hovedgården inden for de 5 km er tydelig, hvor 38 % af dagsværksbønderne stod for 70 % af dagsværkene. Det skyldtes ugedagsbønderne, der ydede 416 dage eller ca. 40 % af alle godsets arbejdsdage. Hoverisystemet på Krenkerup var indrettet på hovedgårdens drift med ugedagsarbejde og med en konsekvent udnyttelse af hoveripligten til høstarbejde, hvor selv de fjernest liggende gårde måtte deltage. Erik Ulsig tilskrev Eskil Gøye udarbejdelsen af systemet, da han havde købt størstedelen af godset.⁷⁸ Tilstedeværelsen af ugedagsbønder ved hovedgården og dermed en koncentration af hoveriet kan muligvis skyldes, at adelen 1526 fik fastslået, at der var skattefrihed for gårdsæder og ugedagsmænd i hovedgårdssognet.⁷⁹

Esrum Klosters hoverisystem lignede Krenkerups med ugedagsbønder og en udbredt geografisk spredning og systematisering af høsthoveri.⁸⁰ Det samlede hoveri ved Esrum, der var over dobbelt så stort som Krenkerups, skulle ydes af

76 Arvid Trolles jordebok, nr. 188, s. 261, arveskifte 20.7.1548.

77 Høstarbejdet fra gårdsædegårdene i Krenkerup by og Hyed, der ikke har kunnet fastlægges nøjagtigt, er ikke medtaget.

78 Ulsig 1968, s. 353.

79 Om ugedagsbønderne, se Ulsig 1968, s. 368-370.

80 Om Esrums hoveri, se også Ulsig 1968, s. 357-358, 359

procentvis færre fæstere end på Krenkerup. En sammenligning af gårde med dagsværk og det samlede antal gårde viser, at 52 % af fæsterne var pålagt arbejdsdage. Gårdene uden for herrederne Holbo og Lyngø, hvor hovedparten af Esrums gods lå, dvs. gårde mere end 30 km fra hovedgården, var uden hoveri. Uden hoveri var også de steder i Holbo og Lyngø Herred, hvor Esrum kun ejede en enkelt eller to gårde. Organisationen af hoveriet på de to hovedgårde havde forskellige forudsætninger. Hoveriet ved Krenkerup var organiseret af Esquil Gøye personligt, medens Esrums hoveri, som det fremstår af jordebogen 1497, havde udviklet sig i takt med klosterets modtagelse af talrige godsgaver lige fra klosterets grundlæggelse i 1151. Esrumgodset var frem til midten af 1200-tallet organiseret i større eller mindre grangier,⁸¹ der var selvstændige enheder med tilknyttet arbejdskraft. I perioden fra ca. 1250 til o. 1400 opløstes grangie-systemet gradvist, og i 1400-tallet var systemet omdannet til større eller mindre fæstegårde, der stadig skulle yde den nødvendige arbejdskraft til klosterets drift.⁸² På Esrum Kloster ser vi ligeledes en tendens med en samling af hoveriydende bønder i en afstand under 5 km fra hovedgården, hvor 33 % af bønderne ydede 60 % af alle dagsværk. I intervallet 5-15 km ses også en samling med 37 % af alle dagsværk. Her bidrog 88 af 120 gårde med hoveri. Sammenlagt 376 af de 792 dagsværk i intervallet stammede fra syv landsbyer, hvor hver fæster ydede 7-9 arbejdsdage. Hertil kom ugedagsbønderne i Jonstrup med 260 dagsværk.

På det mindre *Tommarp Kloster* var 98 % af dagsværksgårdene beliggende inden for 5 km, og de ydede ligeledes 98 % af hoveriarbejdet, hvilket fortæller om en usædvanlig gennemført godssamling og et meget ensartet opbygget system. Hoveriet forekom udelukkende i Järrestads Herred, hvor klosteret lå, og inden for dette herred var også mindre gårde og gårde med smørlandgilde undtaget for hoveriydelser. De 22 mindre korngårde i selve Tommarp med landgildeydelse på 4 til 10 skæpper korn, bortset fra en gård med 1 pund, var også hoverifri; gårdene lå ellers inden for grænsen på 3 km.

En sammenligning af den procentvise fordeling af dagsværkene viser, med undtagelse af Krenkerup, at dagsværk fra gårde beliggende mere end 15 km fra hovedgårdene var begrænset. Det er desuden markant, at næsten alle Lil-lös og Tommarps dagsværksydende gårde lå under 5 km fra hovedgården.

81 En 'grangie' var et selvstændigt godskompleks, der var underlagt regnskabspligt over for klosterets abbed, se Esrum Klosters Brevbog, Oversættelse, Bind II, 2002, s. 48-52 af Jens Anker Jørgensen.

82 Esrum Klosters Brevbog, Oversættelse, Bind II, 2002, s. 62-64 af Karl-Erik Frandsen.

Tabel 4. Dagsværk uden ugedagsbønderne ved Krenkerup og Esrum. Dagsværkene i antal og procent er fordelt på afstandene fra hovedgårdene.

Gods	0-3 km	3-5 km	5-15 km	15-30 km	> 30 km	Summa
Krenkerup (1532)	128	171	206	70	34	609
Procent	21	28	34	11	6	100
Esrum (1497)	78	66	532	50	0	726
Procent	11	9	73	7	0	100

Antallet af dagsværk på Krenkerup og Esrum er i tabel 4 fratrukket ugedagsbønderne. Reduktionen medfører ved Krenkerup en stigning i procenttallene for dagsværksydende gårde, der lå længere væk end 5 km fra hovedgården. Det tostrengede system med ugedagsbønder tæt på hovedgården, kombineret med fæstebønder med otte dages høstarbejde i Musse Herred og to dage på resten af Lolland, fordelt på mange landsbyer med en eller to bønder, fremstår derved mere tydeligt. Ved Esrum medfører udeladelsen af ugedagsbønder en meget skæv fordeling af dagsværket, hvor ca. 80 % blev ydet af landboer mere end 5 km fra klosteret, der sandsynligvis var et resultat af det oprindelige grangie-system og godssamlinger i 1300-tallet.

Der er nogle fælles træk i hoverisystemernes organisation for de fem gods-komplekser ud over afstandene til hovedgårdene og den betydning, høstarbejdet har. Når en landsby blev bebyrdet med dagsværk, så gjaldt hoveriet med få undtagelser for alle gårdene, og som regel blev de enkelte gårde sat til det samme antal dagsværk for ikke at gøre nogen uret. Gårde uden dagsværk var i mange tilfælde mindre gårde med landgilde på et pund korn og derunder; endvidere var smørgårde og gårde med mindre pengebeløb samt øde gårde og jorder undtaget.

Når vi ud fra tabel 3 sammenlignede antal dagsværksgårde med godsernes samlede antal gårde, så havde Krenkerup bebyrdet 72 % af fæsterne med dagsværk; for Esrum var det 52 % efterfulgt af Tommarp med 44 %. Ved Trollernes Lillö og Hörby ydede langt færre fæstere hoveri, nemlig henholdsvis 13 % og 8 %. Krenkerup og Esrum havde således inkluderet store dele af deres samlede antal gårde til at dække det store antal dagsværk. Hoveriets beskedne omfang blandt alle de dagsværksydende bønder generelt ses dog i den gennemsnitlige årlige arbejdsbyrde, der kan beregnes ud fra tabel 3: Lillö 10 dage, Hörby 5, Krenkerup 8, Tommarp 4 og Esrum knap 13 dage. Forskellen mellem Tommarp og Esrum ligger i klostrenes størrelse. Esrums hoveri var et detaljeret

opbygget system, hvor det store antal arbejdsdage på over 2.100 gav et solidt grundlag for at udnytte arbejdskraften bedst muligt til klosterets drift.

Sammenfatning af hoveriet

Ved Lillö med Araslöv var hoveriet fordelt på kun fem landsbyer, hvor gårdene i fire nærliggende landsbyer ydede næsten alle dagsværkene. Hovedparten af gårdene leverede 6 dagsværk, enkelte andre 3 og 8 dagsværk. I Härlöv by var ti gårdsæder hver pålagt 18 dagsværk, og i Araslöv leverede fire gårde hver 24 dagsværk. Systemet var således stærkt egaliseret. Antal dagsværk per gård kunne tyde på høstarbejde. Gårdsæderne i Härlöv og gårdene i Araslöv var ikke typiske ugedagsbønder eller gårdsæder med ugentligt arbejde hele året. I Jacob Trolles arveskifte 1548 nævnes gårdsæderne ved Lillö som værende en del af selve hovedgården. Teoretisk set kan disse gårdsæder have været tilknyttet som arbejdskraft til den oprindelige Härlövgård, der lå i Härlöv by. Hoverisystemet var indrettet med hensyn til hovedgårdens drift, men brugen af hoveri var stærkt begrænset i forhold til Lillös størrelse på 3½ læst korn eller 140 tønder.

Hoveriet ved Hörby var næsten ikke eksisterende med sin begrænsning til syv gårde i Hörby, der hver bidrog med 5 dagsværk. Det beskedne hoveri kunne tyde på en manglende interesse for driften af hovedgården, hvilket bestyrkes af sammensætningen af landgildeindtægterne, der bestod af smør og for det meste penge. Hörbygård var forvandlet til administrationscenter for opsamlingen af landgilden fra Lister Herred og Blekinge.

Dagsværk ved Lillö med Araslöv, Hörby, Krenkerup, Tommarp og Esrum er blevet undersøgt med hensyn til afstandene fra hovedgårdene. Lillö havde 89 % af de hoveriydende gårde beliggende mindre end 5 km fra hovedgården, Hörbygård alle gårdene, Tommarp 98 %, medens Krenkerup med 38 % og Esrum med 33 % skilte sig ud. Det lavere antal gårde med dagsværk opvejedes dog af, at ugedagsbønderne både på Krenkerup og Esrum ydede en betydelig del af hovedgårdens dagsværk.

En sammenligning af antal gårde med dagsværk og det samlede antal gårde i godskomplekserne viser, hvor stor en del af fæstegårdene, der procentvis var bebyrdet med dagsværk, hvortil fås et skøn over hoveriets betydning for hovedgårdsdriften. Af hensyn til hovedgårdsdriften havde Krenkerup bebyrdet næsten hver fjerde fæster med hoveri og Esrum hver anden. Ved Lillö og Hörby var langt færre fæstegårde belastet med hoveri, nemlig henholdsvis 13 % og 8 % af samtlige gårde. Den gennemsnitlige årlige arbejdsbyrde for den enkelte hoveribonde på de undersøgte godser vekslede fra 4 til knap 13 dagsværk. Godskompleksernes hoveri havde således ikke noget stort omfang, hverken generelt set eller gennemsnitligt for den enkelte fæster.

Var der en sammenhæng mellem arrondering og hoveri på godskomplekserne Lillö, Hörby og Tommarp? For Tommarps og Hörbys vedkommende var forudsætningerne til stede med deres gode arronderinger på henholdsvis 57 % og 23 % af godset placeret i hovedgårdssognet. Lillö havde ikke så meget gods i hovedgårdssognet; til gengæld var godskoncentrationen i de nærliggende landsbyer høj. Hoveriet for de tre godskomplekser var imidlertid med stor sandsynlighed et resultat af den oprindelige arrondering omkring hovedgården, og kan ikke henføres til senere godssamlinger.

Jordegods og lensbesiddelser

Godspolitik og lenspolitik var forbundne størrelser. Det var som lensmand fordelagtigt, at andelen af egne fæstere blev så stort som muligt i ens eget lensområde, da andre godsers fæstebønder i lenet ikke ydede landgilde til lensmanden. En fælles forvaltning af lensmandens eget gods og kronens gods må have givet fordele, når bøndernes landgilde kunne opsamles, opbevares og evt. afsættes uden administrativt at skulle bekymre sig om, hvem ydelserne egentlig tilhørte. En sammenblanding af lensøkonomien og privatøkonomien kunne endvidere forekomme, når der i særlige tilfælde i forvaltningen af et slotslen var behov for vareleverancer fra lensmandens egne hovedgårde.

Næsten tre fjerdedele af Åge Axelsens hallandske gårde lå i lensområderne. Åges godssamling i Halland var frem for alt fokuseret på en akkumulation af smørproducerende gårde, der kunne forøge hans omfattende smørekseport til Stralsund og Lübeck, der blev udskibet på egne skibe eller skibe tilhørende borgere i Varberg. En skibslast på vej til Lübeck, der blev frarøvet ham i 1465, bestod af mindst 176 tønder smør.⁸³ Uden at det kan påvises i kilderne, ville en fælles effektiv inddrivning og forvaltning af den samlede landgilde fra de hallandske herreder med Varberg som administrationscenter og udskibningshavn være en oplagt foranstaltning, da smørret efter indsamlingen skulle pakkes i tønder og konserveres med salt, inden det eksporteredes.⁸⁴

Den relativt lave lensandel på 55 % for den skånske del af Härlöv-Lillö-godset havde sin årsag i den betydelige mængde strøgods i det øvrige Skåne. Hele Hörbygodset var fuldt ud inkluderet i lenet. For Oluf Axelsens vedkommende var de to herredslen nær Vallø arealmæssigt små, og kun hver tredje af hans sjællandske gårde lå inden for lenets grænser. Den lave lensandel (33 %) her hænger dels sammen med hans store mængde af gods spredt beliggende rundt

83 Sørensen 2020, s. 385.

84 Se Sørensen 2020, s. 220-221 om smørforvaltningen på forvaltningsgården i Vadstena.

på Sjælland, dels at en efter sjællandske forhold særlig stor andel af selvejere i netop de to herredslen reducerede muligheden for at øge fæstegodset.⁸⁵

Visborg Slotslen med Gotland, der var i Axelsønnernes besiddelse 1449-1487, krævede løbende forsyninger af varer til slottets underhold. En del af det daglige behov blev klaret ved lokal handel med Visbys købmænd, men det var nødvendigt at importere varer udefra, som det ses i Ivar Axelsens regnskabsbog 1485-1487.⁸⁶ Regnskabsbogen viser desuden udveksling af varer mellem Ivars andre svenske lensbesiddelser. En sammenblanding af privat økonomi og lensøkonomi fra det danske gods observeres i to tilfælde. Rug og malt fra Knabstrup fragtedes til Visborg med skipper Tyge af Køge, og en anden kornleverance udskibet med en skipper fra Åhus på 16 læster kan indeholde korn fra Härlöv-Lillö, da det betegnes som "min herres korn".⁸⁷

Befordrende for Axelsønnernes manglende skelnen mellem det private gods og lensgods kan have været de særdeles gunstige forleningsvilkår, de havde opnået for deres len, og de lange lensperioder. Varberg, som Axel Pedersen havde fra 1415, gav kong Christoffer ham på livstid og efter hans død til en af sønnerne i seks år. Da de seks år var udløbet efter faderens død, hvilket vil sige i 1452/1453, fortsatte Åge Axelsen ikke desto mindre som lensmand i Varberg frem til 1477. I 1464 fik Åge lenet som livspant mod ydelse af et lån til Christian I. Årstads og Halmstads herreder fik i 1450 status af pantelen på livstid efter lån til kongen. Før de blev pantelen, havde de været tjenestelen. Både for tjenestelenet og pantelenet kunne lensmanden frit disponere over lenets indtægter; til gengæld var han forpligtet til at dække alle udgifter. Gårds og Villands herreder, som Ivar Axelsen havde i forlening 1447-1487, var også pantelen, mens betingelserne for slotslenet Sølvesborg ikke kan klarlægges. Oluf Axelsens herredslen Bjæverskov og Stevns, der var i hans besiddelse ca. 1440-1464, var ligeledes pantelen.⁸⁸

Sammenfatning

Hovedgårdenes størrelse, godsets geografiske struktur eller arrondering, og hoveriets omfang er faktorer af betydning for vurderingen af godsets samlede økonomiske grundlag. Godsets samling omkring hovedgården var bestemmede for hoveriets effektivitet, da afstanden mellem bondens gård og arbejdsstedet ikke måtte være for lang, da for lang transporttid betød tab af arbejdstimer. Hvis en fæstegård lå mere end 5 km i luftlinje fra hovedgården, var godsejeren

85 Christensen 1903/1974, s. 518.

86 Sørensen 2020, data-cd, kapitel 23, tabel 23.4 og s. 391-392.

87 En læst korn er 12 pund.

88 Sørensen 2020, s. 289-293 og data-cd, kapitel 18, tabel 18.1.

bedre tjent med at lade hoveriet afløse med penge eller naturalier til gengæld for ikke-ydet arbejde.

I denne artikel er danske hovedgårde med tilliggende, der tilhørte Ivar, Åge og Oluf Axelsen af Thottslægten, blevet sammenlignet med andre godskomplekser med fokus på geografisk struktur og hoveri. Åge Axelsens jordebog fra 1455 over Åges købegods og Beate Ivarsdatters jordebog fra ca. 1530 over Ivars og hans datter Beates hovedgårde Lillö med Araslöv i Skåne, Hörby på Lister og Knabstrup på Sjælland indeholder oplysninger om gods, der ikke tidligere har været inddraget i undersøgelser af godssamling, arrondering og hoveri.

Da Ivars og Beates næsten 500 gårde i Skåne, Blekinge og på Sjælland gennem arv blev Trollegods, var det afslutningen på en længere godssamling med rødder tilbage i midten af 1300-tallet, hvor Härlöv-Lillö vides at have været i Thottslægtens besiddelse. I 1400-tallet kendes kun til mindre godserhvervelser i Göinge og Villands herreder, der var naboherreder til Gärds, hvor hovedgården Lillö lå. Under Ivar Axelsens ejerskab kan kun spores få nye erhvervelser. Godset havde måske allerede i første halvdel af 1400-tallet nået den stærke koncentration i Gärds Herred, som jordebogen viser ca. 1530.

Lillös geografiske struktur ligner andre godskomplekser med et stort antal spredt beliggende gårde uden for hovedgårdsherredet. Det relativt set mindre antal gårde i hovedgårdssognet opvejes af den store mængde gods i hele Gärds Herred. En anden metode for måling af arronderingen bryder med opdelingen i sogn, herred m.v. og opdeler i stedet den geografiske afstand fra hovedgården i koncentriske cirkler med centrum i hovedgården, hvilket giver en bedre analyse af den geografiske struktur. Inden for den første cirkel på 3 km lå 78 (21 %) af Lillös gårde fordelt på fem landsbyer og mellem 3 og 5 km yderligere 22 gårde (6 %). Resten af det skånske gods var spredt strøgods. Omkring Lillö var der således trods strøgodssets omfang en central godsmasse på 100 gårde inden for 5 km fra hovedgården, der vidner om tidligere bestræbelser på at erhverve gods i hovedgårdens nærhed. Hörby og Knabstrup hørte til de mindre godser, hvor mellem 60 og 70 % af godset lå inden for hovedgårdsherredet. Ved Knabstrup lå ca. hver tredje gård i hovedgårdssognet og ved Hörby ca. hver fjerde.

I perioden 1432-1476 erhvervede Åge Axelsen 272 gårde i Halland og Sverige, hvor de 237 findes i hans jordebog. Åge har været en af de store godssamlere i 1400-tallet. Åge opkøbte typisk gods, der lå spredt ud over herrederne, og opnåede ikke nogen arrondering omkring sædegården Hjuleberg eller ved Varberg Slot, hvorfra godset blev forvaltet. Godspolitikens vigtigste mål var ikke arrondering. Derimod var hensigten at købe gårde, der ydede landgilde i smør, der sammen med lenets smørleverancer var grundlaget for et smørimperium med eksport til Lübeck og Stralsund og en import af klæde, krydderier m.m. Odegårde opkøbtes ligeledes for at øge smørproduktionen ved at få dem besat

med nye fæstere eller sammenlægge dem med andre gårde. For 22 køb kan der foretages en analyse af sammenhængen mellem købesummer og landgilde. Kun ved ca. hvert fjerde køb har Åge været villig til at investere et større beløb, når smørlandgilden var stor. Endvidere kan det påvises, at beliggenheden af godset har haft en vis betydning for købet. Men det vigtigste i Åges købspolitik var tilsyneladende en vedvarende akkumulation af smørgårde.

Vallø var hovedsæde for Oluf Axelsens gods på Sjælland. Gården var kommet til Oluf gennem ægteskab og ved faderen Axel Pedersens långivning mod pant i hovedgården. Oluf var ingen stor godssamler, men forøgede trods alt gården med ca. 50 gårde i hovedgårdsherredet Bjæverskov og i naboherrederne. Desuden fik han ved ægteskab disposition over Vemmetofte med gods i Bjæverskov, Fakse og Stevns herreder. Ægteskaber var for Oluf adgangen til mere gods. Valløs arrondering var dårligere end andre storgodser med kun 34 % af fæstegodset beliggende i hovedgårdsherredet. Som andre storgodser var Vallø præget af spredt beliggende gårde ud over Sjælland fordelt på 49 sogne med under ti gårde i hvert sogn.

Da både Vallø, Lillö, Hörby og Knabstrup har været rimeligt velarronderede godskomplekser, da Axelsønnerne overtog dem, har interessen og muligheden for yderligere godssamling været begrænset. Bortset fra Åge var de ikke store godssamlere, og det fundamentale i godspolitikken var overtagelse af allerede samlede godser, som Oluf med Vallø og Vemmetofte og Ivar med Knabstrup.

Til drift af hovedgårdene kunne godsejeren anvende fæstebøndernes hoveripligt. Hovbønderne blev for det meste sat til høstarbejde, mens andre opgaver var pløjning, harvning og kørsel. Hoveriets omfang er til sammenligning blevet undersøgt på tre samtidige klostergodser (Esrum, Roskilde Sankt Agnete og Tommarp) samt på det adeligt ejede Krenkerup gods. På Esrum var arbejdsbyrden en til ni dage (fraregnet ugedagsbønderne), på de to mindre klostre Sankt Agnete tre dage og Tommarp fire dage. På Krenkerup var bønderne pålagt to til otte dage, i et enkelt sogn tretten dage. Til sammenligning var hoveriet på Lillö tre til otte dagsværk og ved Hörby fem. Ugedagsbønderne ved Esrum var pålagt en dag om ugen hele året og tre dage om ugen i høsten. Ugedagsarbejdet ved Krenkerup var ligeledes en dag om ugen og dertil to dage i høsten. Ved Lillö og Araslöv fandtes et mindre antal gårdsæder, der ikke gav landgilde, men arbejdede ved hovedgården. De skulle yde 18 dagsværk ved Lillö og 24 ved Araslöv, og dertil betale et mindre beløb. Hoveriet ved de undersøgte godser vurderes således ikke at have haft noget større omfang.

Hoveriets geografiske struktur for Lillö, Hörby, Krenkerup, Tommarp og Esrum er blevet undersøgt ud fra afstanden fra hovedgårdene. Lillö havde på grund af godsets gode arrondering tæt på hovedgården en høj koncentration af

dagsværksydende bønder inden for 5 km, hvor 89 % af dagsværksgårdene leverede 96 % af dagsværkene. Ved Hörbygård var dagsværket begrænset til blot 7 gårde, beliggende ca. 1 km væk. Ved Krenkerup ses en tydelig samling af dagsværksydende gårde omkring hovedgården inden for en radius af 5 km, hvor 38 % af gårdene ydede 70 % af det samlede dagsværk; i en radius under 3 km ydede 19 % af gårdene sammenlagt 53 % af godsets samlede dagsværk. Dette synes at have været konsekvensen af et bevidst ønske fra godsejerens side om at styrke hovedgårdsdriften. Ved Tommarp Kloster var gårdene pålagt fire dages hoveri, og inden for en radius af 3 km ydede 72 % af gårdene 72 % af det samlede hoveri. På Esrum Kloster fandtes den primære koncentration inden for en radius af 5 km, hvor 33 % af godsets bønder ydede 60 % af det samlede dagsværk. For fæstegods beliggende mere end 15 km fra hovedgården var ydelser af dagsværk på alle godserne meget lille. Undtaget herfra er dog Krenkerup, hvor bønderne uden for 15 km skulle yde to dages arbejde.

Som andre godser i senmiddelalderen kan Lillö i tiden omkring 1530 kategoriseres som et fæstegårdssystem med en geografisk struktur, hvor størstedelen af gårdene lå meget spredt. Ved Lillö var det kombineret med en koncentration af gårde beliggende i nærheden af hovedgården, hvor der blev ydet hoveriarbejde, dog uden at hoveriet var af noget stort omfang. Af alle fæstegårdene ydede blot 13 % hoveri.

Hovedgårdsdrift forekom ved alle de undersøgte godskomplekser, men på nær Krenkerup og Esrum havde den ikke noget stort omfang. Ved Hörby var den minimal, da hovedgårdens funktion næsten udelukkende var administration af godsets indtægter, og her leverede kun 8 % af alle fæstebønderne hoveri. Hoveriet ved Axelsønnernes hovedgårde synes ikke at skulle ses i sammenhæng med nogen bevidst godssamlings- og arronderingspolitik som ved Krenkerup og Esrum, men kan formodentligt føres tilbage til en oprindelig godssamling omkring hovedgårdene.

Som lensmand var der fordele ved at have en så stor andel af jordegodset som muligt placeret inden for lenets territorium, så ens private gods kunne forvaltes sammen med lensgodset. For Oluf, Ivar og Åge Axelsens jordegods har undersøgelsen vist, at mellem 33 og 100 % af deres gårde i de forskellige østdanske landskaber lå inden for deres respektive, tildelte forleninger. Alle Hörbys gårde lå i Sölvesborgs len og 55 % af Härlöv-Lillös tilliggende lå i Gårds og Villands herredslen. Åges godskøb i Halland bevirkede, at 73 % af det hallandske gods lå på hans lensområder. Derimod var kun hver tredje fæstegård i Olufs Valløgods placeret inden for herredslenene Bjæverskov og Stevns; en af hindringerne for en større andel var de mange selvejere i de to herreder.

Utrykte kilder

Beate Ivarsdatters jordebog = Riksarkivet i Stockholm. Enskilda arkiv och samlingar. Trolle-de Mornays släktarkiv: Volym E 6187. B. Släkten Trolles papper. I. Jordeböcker från Trolle-släkten: Jordebok (1530-talet) över arvet efter Arvid Trolles hustru Beata Ivarsdotter och Brita Turesdotter i Skåne, Blekinge och Själland.

Gammeldansk Ordbog. Seddelsamling på Det Danske Sprog- og Litteraturselskab: <https://gammeldanskseddelsamling.dk/forside>.

Åge Axelsens jordebog = Rigsarkivet i København. Fortegnelse over bøndergods i Skåne og andre af de nuværende svenske provinser. Breve, dokumenter og optegnelser m.m. (1445-1480). Aage Axelsen Thott og hustru Merete Bengtsdatter Winstorp (1445-1480). Privatarkiv.

Trykte kilder og litteratur

Antoniewitz, Marianne, 1976: *Vallø gods og dets ejere indtil 1461*. Skrifter udgivet af Lokalhistorisk Afdeling, 5. København.

Arvid Trolles Jordebok 1498 jämte åtkomsthandlingar och andra därmed samhöriga aktstycken Historiska Handlingar, 31. Udg. J.A. Almquist, Stockholm 1938.

Christensen, Aksel E., 1977: "Tiden 1042-1241". I: *Danmarks historie. Bind 1. Tiden indtil 1340*, red. Aksel E. Christensen m.fl., København. Gyldendal, s. 211-399.

Christensen, William, 1903/1974: *Dansk statsforvaltning i det 15. århundrede*; reprografisk genoptryk København. Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie. 1974.

Det danske godssystem – udvikling og afvikling 1500-1919, red. Carsten Porskrog Rasmussen m.fl., Århus. Forlaget Historia, 1987.

Fru Eline Gøyes Jordebog med tilhørende Brevuddrag. Udg. af A. Thiset. København. Gyldendal. 1892.

Engelund, Jens Ulrik, 1987: "Et fæstegodsimperium på reformationstiden. Mogens Gøyes godssamling og godstab 1500-1544". I: *Det danske godssystem – udvikling og afvikling 1500-1919*, red. C.P. Rasmussen m.fl. Århus. Forlaget Historia, s. 90-112.

Esrum Klosters Brevbog = *Codex Esromensis. Esrum Klosters Brevbog*. Udg. O. Nielsen. Fotografisk reprografisk genoptryk København. Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie. 1973.

Esrum Klosters Brevbog, 2 bind (I: Oversættelse. II: Kommentar). Udg. Bent Christensen m.fl., København. Museum Tusulanum. 2002.

Hybel, Nils, 2003: "Middelalderlig godsadministration i Danmark". I: *Historisk Tidsskrift*. 103, s. 269-297.

- Hørby, Kai, 1980: "Tiden fra 1340-1523". I: *Danmarks historie, Bind 2. Tiden 1340-1648, Første halvbind 1340-1559*, red. Aksel E. Christensen m.fl. København. Gyldendal, s. 13-270.
- Ingesman, Per, 1990: *Ærkesædets godsadministration i senmiddelalderen. Skånsk senmedeltid och renässans, 12*. Lund. University Press.
- Jensen, Jens Villiam, 1994: "Fra fæstegårdssystem til hovedgårdssystem. Det danske godssystem i senmiddelalder og renaissance". I: *Danmark i senmiddelalderen*, red. Per Ingesman og Jens Villiam Jensen. Århus. Aarhus Universitetsforlag) s. 123-142.
- Jensen, Jens Villiam, 2001: "Arv og godssamling. Skifte af adeligt jordegods 1400-1660". I: *Riget, magten og æren. Den danske del 1350-1660*, red. Per Ingesman og Jens Villiam Jensen. Århus. Aarhus Universitetsforlag, s. 451-477.
- Kalkar, Otto (1881-1918): *Ordbog over det ældre danske sprog (1300-1700). Bind 1-5*: <https://kalkarsordbog.dk>.
- Milton, Hans, 1994: *Listers och Sölvesborgs historia*. Sölvesborg. Sölvesborgs kommun.
- Myrdal, Janken og Johan Söderberg, 1991: *Kontinuitetens dynamik. Agrar ekonomi i 1500-talets Sverige*, Stockholm. Almqvist & Wiksell International.
- Pedersen, Henrik, 1928/1975: *De danske landbrug*. København. Gyldendal og Nordisk Forlag; reprografisk genoptryk København. Landbohistorisk Selskab, 1975.
- Rasmussen, Carsten Porskrog, 2002: *Rentegods og hovedgårdsdrift. Godstrukturer og godsøkonomi i hertugdømmet Slesvig 1524-1770*. 2 bind. I: Fremstilling. II: Godsoversigter). Aabenraa. Institut for grænseforskning.
- Rep 2 = *Repertorium diplomaticum regni Danici mediaevalis. Series secunda. Fortegnelse over Danmarks breve fra middelalderen med udtog af de hidtil utrykte. 2. Række*, udg. William Christensen, København. Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie. 1928-1936.
- Roskilde Sankt Agnete klostres jordebøger og regnskaber 1508-1515*. Udg. Thelma Jexlev, København. Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, 2001.
- Sørensen, Flemming Glatter, 2020: *Land Len Handel Investering Sørøveri. Undersøgelser af Axelsønnernes økonomiske forhold ca. 1420-1487*, med datacd, Svogerslev. Egen udgivelse.
- "Tommarps klostres jordebok, u.d. [o.1466-o.1485]", udg. Curt Wallin. I: *Tommarps urkundsbok 1085-1600, bind 3*, Tomelilla. Bokförlaget Österleniana. 1955, s. 77-94.
- Ulsig, Erik, 1968: *Danske adelsgodser i middelalderen*. Skrifter udgivet af Det Historiske Institut ved Københavns Universitet, 2. København. Gyldendal.

Åge Axelsens jordebog = "Herr Aage Axelssøns (Thott) "Jordebok"", udg. S. Welanders. I: *Vetenskaps societeten i Lund, Årsbok 1957*. Lund. Glerup, 1958, s. 45-74.

Summary

The main purpose of the article is to present the Danish landed estates belonging to three landowners of the Thott family. Until now, these estates have not been researched, except the estate of Vallø on Sjælland. Main subjects are the collection of tenant holdings in order to maximize the properties, and the geographical structure, i.e. *arrondering*. The labour services attached to some of the manors are treated as well.

The primary sources are two registers of land. The land register of Åge Axelsen from 1455 is actually a list over his purchases of tenant holdings in Halland and Sweden. The other register from c. 1530 contains records of the manors of Lillö-Araslöv in Skåne, Hörby in Lister, and Knabstrup on Sjælland. Nearly 500 holdings are registered, which were the property complexes of Ivar Axelsen and his daughter Beate Ivarsdatter. Through marriage the estates were inherited by the Trolle family.

The registration c. 1530 was the end of the collection of landed property in Skåne, because the estates were to be parted in shares of inheritance among the names registered in the book. The history of Lillö began around 1350, where the Thott family is found as owner of the manor Härlöv-Lillö in the district (*herred*) of Gärd. The collection of property probably continued throughout the 15th century, but only few sources concerning purchases are available. The known purchases consist of tenant holdings in the districts of Villand and Göinge. The large concentration of tenants around the manor of Lillö was probably already a fact in the first half of the 15th century.

The usual method to measure the geographical structure of medieval and early modern estates has been a geographic division in four sections: 1. holdings in the parish where the manor is situated, 2. the other holdings in the *herred* of the manor, 3. holdings not included in the *herred* but within 30 km from the manor, and 4. the rest of the holdings. The geographical structure of Lillö was equal to other large property complexes. Outside the district, where the manor was situated, the tenant holdings were scattered all over Skåne. Lillö had many tenants located in the villages close to the manor. The percentage of the structure can be measured with another, more accurate method. Here the geographical distance from the manor is parted in concentric circles of 0-3, 3-5, 5-15, 15-30 and more than 30 km. In the circle within 3 km 21 % of the tenants were situated in five villages close to the manor and under 5 km from the manor the number of tenants was 100, that is 27 % of the total num-

ber of 374. Knabstrup and Hörby were smaller estates with between 60 and 70 % of the tenants situated in the district of the manor. At Knabstrup every third tenant lived in the parish of the manor, and at Hörby every fourth.

In the period 1432-1476 Åge Axelsen accumulated his landed property with 272 tenant holdings in Halland and Sweden. These operations place him among the greatest Danish collectors of estates in the 15th century. The policy of purchase was aimed at purchasing holdings producing butter which could be administered together with butter delivered from his peasants in his royal fiefs of Varberg and Falkenberg. Varberg had been in the possession of the Thotts since 1415. The butter was exported to Lübeck and Stralsund in order to import clothes, spices and other goods. Deserted farms were purchased and new tenants hired, or the deserted farm was incorporated in other tenant holdings. Åge administered his landed property together with the economy of his fief Varberg. This meant that he did not try only to gather tenants around his family manor Hjuleberg or his Varberg castle. For every purchase Åge has written down in detail what was paid for the tenant holdings. For 22 purchases, a total of 96 tenant holdings, we can analyse the relation between the purchase price and the rent of the holding. Åge was to some extent willing to invest more when the rent of the tenant holdings was considerable. The purchase price depended on the rent in 23 % of the observations. The location of the holdings near the centre of administration had also a certain influence on the price. The long period of collection had the effect that unforeseen circumstances probably influenced the individual purchase and the willingness to invest.

Vallø was the centre of administration for the landed property of Oluf Axelsen. The manor had come into the possession of Oluf Axelsen partly by mortgage and partly by marriage. Oluf was not a dedicated collector of property. Only 52 holdings are observed in the district of Bjæverskov and the nearby districts. With only 34 % in the district of the manor the geographical structure of Vallø was smaller than other large estates.

The work at the manors and the home farms was managed by labour services, either hired or with workdays rendered from the tenants of the landlord. The proportion of labour and its geographical structure on the Thott estates have been comparatively analysed with the monasteries of Esrum and Sankt Agnete in Roskilde on Sjælland and Tommarp in Skåne, along with the lay estate of Krenkerup on Lolland. On a whole, the workdays were spent in the fields of the manor with the harvest of grain and hay. Other tasks were ploughing, harrowing, and carrying services. The claimed workdays per year were not too extensive. At Esrum it was one to nine days, and at the smaller monasteries even less work was necessary: Sankt Agnete three days and Tommarp four days. At Krenkerup the burden was two to eight days, in a single parish thir-

teen days. The tenants of Lillö did three to eight days, and at Hörby five days. Some tenants living near the manors rendered 'week work' (*ugedage*) throughout the year. The proportion of this at Esrum was one day for most of the year and three days in the harvest. At Krenkerup it was one day in general and two days during harvest. At Lillö and the affiliated manor of Araslöv a smaller number of tenants, termed cottars (*gårdsæder*), worked at the two manors for 18 days and 24 days a year respectively; these cottars also had to pay the landlord a small rent.

Also the geographical structure of the estates of Lillö, Hörby, Krenkerup, Tommarp and Esrum has been comparatively analysed. The many tenant holdings close to Lillö resulted in a high concentration of workdays under the 5-km-limit; 89 % of the tenants performed 96 % of the total workdays. Only seven tenants, living about 1 km from Hörby, rendered work there. A concentration of workdays at Krenkerup is evident, as for 48 farmers living within 5 km of the manor performed 70 % of the total workdays and 24 tenants within 3 km performed 53 % of the total workdays; the landlord wanted to make the management of the manor as effective as possible. Esrum Abbey had a concentration of its workdays-yielding tenants living within a distance of 5 km as well. Workdays for tenants living more than 15 km from the manor are rare for all the researched estates. Too long a distance would have meant too much time wasted for the peasants on travelling to and fro, resulting in valuable workhours being lost. Instead, tenants living far away from the manor paid the landlord a monetary compensation for not rendered work.

The large estate of Lillö around 1530 represents, as other Danish estates in the late Middle Ages, a system of tenant holdings with a geographical structure characterized by many scattered holdings in the landscape and a considerable concentration of workdays-yielding tenants living in proximity of the manors. Still, the rendered labour service had no decisive influence upon the estate economy. The main income of the landlord was based on the rents from the tenant holdings.

Forfatterpræsentation

Flemming Glatter Sørensen, født 1943, cand.mag. i historie og tysk fra Københavns Universitet 1979. Er forhenværende lektor ved Handelsgymnasiet på Roskilde Handelsskole. Har forsket i Axelsønnerne og de økonomiske forhold i middelalderen siden specialet om *Axelsønnernes økonomi og handel ca. 1420-1487*, Historisk Institut, Københavns Universitet, 1975, senere fulgt op med artiklen "Familienwirtschaft und baltische Wirtschaft: das Beispiel der Axelsöhne. Aspekte einer spätmittelalterlichen Familienwirtschaft". I: *Studien zur Geschichte des Ostseeraumes I*, red. Thomas Riis, Odense 1995, s. 79-145.